

JEAN ELISSALDEREN “ERROMARAT” BIDAIA-KRONIKA

Sarrera

Gure lantto honetan Jean Elissalderen “Erromarat” erromesaldi-kronika oso-osorik eman nahi dugu. 1956 urtean Jean Elissalde euskaltzain idazlea 225 erromes euskaldunekin batera –batez ere Lapurdi, Nafarroa Behera eta Zuberoako euskaldunak tartean zirela– Erromara joan zen ia aste biko erromesaldian, apirilaren 17tik 29ra, Erroman izan zen. Erromara 1956 urtean joateko arrazoi indartsuak bat baino gehiago ziren garai hartako fededunentzat: san Ignazio Loiolako santu (1491-1556) handiaren heriotzearen laugarren mendea ospatzen zen urtea zen. San Ignazio Erroman, Gesù elizan, lurperaturik zegoen (gure testuan “Ghesu eliza” bezala agertzen da, *italieraz chiessa del Sacro Nome di Gesù*) eta Erroman aita sailduaren bedeinkazioaren zain beren erromesaldian hainbat kristau egon ohi ziren.

Garai hartarako Jean Elissalde (1883-1961) 73 urteko apez zaharra zen eta bere lumaren distira eta indarra hainbat liburu eta lanetan erakutsia zuen. Jorratu zituen sorkuntza lan guztien artean (itzulpen, olerki, eta hitz lauzko lanetan) gure usitez batez ere hitz lauzko kontakizun luze xamarretan moldatzen zen ongien.

Berrogei urte lehenago, 1914ko Gerra Handian, gaixozain, edo, berak esan ohi zuenez, “eri-artatzaile” lanetan ez ezik, gerrako “berriketaria” ere izana zen. Ia astero hiru urtean

zehar, Jean Etxepare (1877-1935) eta Jean Saint-Pierre “Anxuberro” (1884-1951) adiskideak bezalaxe, *Eskualduna* astekarira bidali zituen gerrako hainbat kronikatan idazle argi eta ohartzailaren izpiritua erakutsia zuen. Hain luma zorrotz eta jostaria zuen idazri erromesaldiaren kronika egiteko eskatu zioten, eta berak baita eskatutakoa egin ere. Kronika horiek *Herria* astekarian, atalka agertu ziren 1956eko maiatz eta ekainean. Ez ote zen izan Pierre Lafitte, *Herria* astekariko zuzendaria, bidaia-kronika idazteko eskabidea egin ziona? Ez daukagu galdera honen erantzun ziurrik, baina litekeena da eskutitz batean eskerrak ematen baitizkio egin duen kronika ederragatik¹.

“Erromarat” bidaia-kronika egin zuten garaia, 1956 urteko udaberria, nahasi xamarra zen. Hamaika urte lehenago Bigarren Mundu Gerra (1939-1945) bukatua zen, baina hainbat euskaldun soldadu Algeriako Gerra (1954-1962) odoltsuan burruka ari ziren.

Jean Elissalde Erromara hirugarren aldiz zihoan eta *Urbs aeterna* edo “Betiereko hirira” bisitatzeko azken aldia izango zuela uste bazuen ere, kronika alai, jostarin eta zirrarragarri bat egin zuen. Hogeita hamar urte lehenago ere antzeko izenburua zuen “Metsikorat” bidaia-kronika atalka argitaratua zuen Gure Herria aldizkarian. Kronika hau egin zenetik ia 65 urte igaro badira ere, testu onek beti gordetzen dute, hauspean txingarrak bezala, sua. Kroniko honek garai bateko euskaldun multzo baten izpiritua ezezik, Jean Elissalde idazle maitagarriaren lumaren erakusgarri ederra ere bada.

Jean Ellissalderen “Erromarat” testua eman baino lehan saio labur bat egingo dut euskarazko bidaia-liburuez zein errome-

¹ ABA-ZER 01

(1956) Errearoan 18an

Adichkide maitea: [...] Eskerrak dauzkitzut Erromako itzuliaz igorri dauzkitzun lerro ederrez...

saldi-kronikez. Esan gabe doa saio honetako edozein puntu zehaztasun eta zertzelada askoz gehiagoz horni litekeela. Lan honetako ene asmoa, ezinbestean, xumea da: sarrera labur bat egitea Jean Elissalderen "Erromarat" testuari.

Euskaldun ibiltariak eta beste

Bi eratako euskaldunak gaude: geure inguru estutik ia inoiz aldendu gabekoak, eta, era bateko eta besteko arra-zoiengatik, batetik bestera mundua kurritzen ibilitakoak. Gogoan dut Aita Donostiari irakurri niola berak ezagutu zituen euskaldun gehienak beren herritik ikusten ziren mendietatik harago inoiz urrundu gabekoak zirela. Hamar kilometroren barruan bizi izandako euskaldun asko eta asko, Aita Donostiaren garaian ez ezik, urrutira gabe gure garaian ere ezagutu ditugu holakoak. Diogunaren berri gure literaturan ere aurkitzen dugu testigantza bat baino gehiago. Enrike Zubiri "Manezaundi" (1867-1943) idazleak idatzitako ixtorioetan inoiz hirira joan gabeko baserritarren kontakizun zoragarriak badaude. Bi ixtorio aipatzekotan "Iruñeko itzulia" eta "Parisen" egingo nituzke (Manezuandi:1990).

Badira bidaiak-kontakizun asmatuak. Idazle batek bere baitarik asmatutako fikziozko bidaiak. Tankera horretakoak dira Jules Vernes idazle frantziar ospetsuak *Voyages extraordinaires* izenburupean argitara zituen hainbat bidaiak-liburu. Bidaiak-liburu gehienek, ordea, egiazko bidaietan dute beren jatorria. Bidaiari idazleak egunean egunean hartu ohi ditu eguneko ibilaldiko gertaeren berri. Egunean egunean hartutako datu, gertaera, gogoeta eta abarrez osatutako zirriborroa izan ohi da, gehienetan argitaratuko den bidaiaren kronikaren ardatza. Wilhelm Humboldt (1767-1835) bidaiari prusiarrak, esaterako, Euskal Herrira bi aldiz etorri zen. Lehen aldian, 1789an, eta bigarren aldian, 1801eko udaberrian. Bigarren aldi honetako bi testu behintzat badira. Lehena, jatorrizkoa, egunerokoa da,

egunean eguneango berriez idatzia: *Tagebuch der baskischen Reise 1801*. Eguneroko honetatik eratutako testu osatua *Die Vasken* liburukoa da. Zirriborroan oinarritutako testua, gehienetan, literarioagoa izan ohi da, apainduagoa: lehen zirriborroko ohar eta datuak ederturik agertzen dira, eta gehienetan informazioa osaturik eman ohi da. Zenbaitetan, ordea, lehen zirriborroko hainbat datuk ez ohi dute bigarren testuan lekurik izaten.

Euskaldun askoren patua batetik bestera ibiltzearena izan da, edo bizitzan behin behintzat beren sortetxetik urrutira joatearena, dela soldadutzara, dela artzain Ameriketara, dela gerratokira, edo beste edozein tokitara. Euskal Herriko muga estuetatik harago, munduko bost kontinenteetan barrena alde-rrai ibili dira hainbat euskaldun. Adibiderik harrigarrietako bat Jose Maria Iparragirre (1820-1881) kantariarena dugu. Hona labur-labur haren ibilera zenbaiten berri. Hamairu urte zituela, Karlistadetako Lehen Gerra piztu ondoren Madriletik Euskal Herrira etorri zen. Gerra bukatu ondoren 1839an Europan barrena ibili zen, Italia, Frantzia, Ingalaterran.... Europan hainbat urte alderrai ibili ondoren 1853an Madrilen “Gernikako arbola” Montera kalean kantatu zuen lehenengoz. Kantu hori kantatu zuen hainbat alditan istilu gorriak sortzen zitueenez gero, Euskal Herriatik kanpora joan beharra izan zuen. Ameriketan hainbat urte igaro ondoren Euskal Herrira itzuli eta 1881an hil zen.

Mendeetan zehar euskaldun alderraiak zenbatnahi izan ba- dira ere, lehen pertsonan emandako bidaia-testigantza gutxi ditugu. Bestela esan, euskarazko bidaia-testu gutxi ditugu, eta, gainera, geroago ikusi dugunez, iragan diren bost mendeetako euskal literaturari begiratuz gero, guztiak berandu batekoak dira. Beste hainbeste esan liteke Ameriketara joan diren euskaldun artzainez. Hona hemen Manezaundik “Battittaren soldadogoa” kontakizunean zer dioen (Manezandi: 1990, 36):

Aita-semek gerthakari latzgarrienetarik daukate beren semearen etxetik urruntzea, ez bakharrik haren besoak beharrenezkoak direlaketz etxeko funtsen lantzeko eta arthatzeko, bainan izigarri zaiotelaketz soldado yuaitea, ustez eta gudaratz doala. Hain dute higuigarri eginbide horren bethetzea, nun Kaliforniarat gogotiago nahi dute yuan, han bederen gudu hirriskurik ez delaketz eta gero eskualdunen artean direlaketz, zeren eta denek dakigun bezala oste haundika bilduak baitira eremu heietan, artzaingorat yuana. Eta elgartzen dire beren mintzaira eta Eskual-herriko ohidura guziak yarraikiz, hainbes-tetaraino nun han sorthu anitz badira eskuara bezik ez dakite-nak.

Oste handika Ameriketara, Kaliforniara, joaten zirela euskaldunak dio Manezandik 1933 urteko abenduaren 20an argitaratutako ipuin-artikulu batean. Ehunka euskaladun artzainen testigantza idatziak ez dira nahi hainbat, zoritxarrez. Ezagutzen ditudan gehienak bertsoan emanak daude. Ameriketako artzainen euskarazko prosazko testigantza oso gutxi batzuk badira aldizkarietan barreiaturik. Liburu batean jasota dagoen hitz lauako testigantza luze xamarra Nafarroa Behereko Esterezubi herriko Mattin Etxamendiren *Urruneko mendebaldean artzain* liburukoa da (Etxamendi: 2013)

Bidaia-literatura eta erreportaia-literatura jenero bezala

Literatura unibertsaleko idazle handi gehienek beren elaberri, ipuin-liburu eta abarren artean bidaia-liburu bat edo beste izaten dituzte. Herman Hesse, Gustave Flaubert, Robert-Luis Stevenson eta abarrek, beren eleberri zein ipuin-liburuengatik ezagunak badira ere, bidaia-liburuak ere idatzi zituzten. Bidaia-liburuak literatura guztietan landu den jeneroa bada ere, ingeles literaturan izan dezake beharbada tradizioz handiena. Liburu klasikoetan klasikoetan, ordea, Marco Polo (1254-1324) beneziarraren bidaia-liburua da jenero honen adibide

ederrenetako bat. Idazleen artean badira, ordea, ia bidaia-liburuak idatzi dituztenak ere. Horietako bat da oraintsu hil berri den Javier Reverte (1944-2020) eta ingeles literaturan Paul Theroux (1941)-.

Ez dugu, ene ustez, bidaia-liburuen eta erreportaia-liburuak nahastu behar. Bidaia-liburuetan bidaia baten berri ematen da, hasieratik bukaerara. Non hasten den bidaia, nortzuk diren bidaiariak, nola egiten den bidaia, ezagutzen diren lekuen berri, bidaiarien gertaera eta pasadizuak, eta abar. Erreportaia-liburuetan leku bat bere edertasun eta ezaugarriekin deskribatzen da. Gotzon Garateren *New York, New York* (1988) eta *India barrigarria* (2001) erreportaia-liburuak dira eta ez bidaia-liburuak. Bidaia-liburuak, ordea, izan dezake, era berean, erreportaiatik, eta lekuen eta gertaeren historiatik ere.

Bidaia-liburuak, gehienetan, egitura finko xamarra izan ohi dute: bidaiaren hasierarekin hasten dira eta bidaiaren bukararik bukatu. Bidaia aurrera joan ahala narrazioa ere aurrera joaten da. Zenbait bidaia liburu bisitatzen joaten diren lekuek markatzen dute bidaia. Beste zenbaitetan denborak markatzen du, egunka, edo asteka edo hartu nahi den denbora-neurria kontuan izanik. Bidaia-kroniketan bisitatzen diren lekuen deskripzioa eginaz batera, bidaiako gora-beherak –barregarri, txundigarri, interesgarri, edo hitz batean, kondagarri den oro-emanek batera, idazleak bere gogoetak ere tartekatzen ditu.

Lan honetara ekarriko dugun "Erromarat" erromesaldi-kronikak Italiako hiriek, bidaia-egunek zein gertaera nagusiek, nahas-mahas polit batean, osatuko dute bidaiaren hari nagusia. Gertaerek eta bidaiarien izaera izango dira batez ere kontagai. Jean Elissalde kontalariak ez digu berari zuzenean gertatzen zaionik kontatuko. Ez du, era berean, bere gogoetarik kontatuko. Bere lumak, Standhalen ispiluak bezalaxe, gertaera guztien artean interesgarrienak aukeratuko eta ahalik eta modurik zorrotz eta jostarienean

Euskarazko lehen bidaia-kronikak: zenbait xehetasun

Ez dut uste euskaldunok, are euskaldun landu eta irakurza-leok, ondo ezagutzen dugunik euskarazko bidaia-liburu zein kronikak. Agustín Anabitarte 1961ean *Aprika-ko basamortuan* liburua argitaratu zuenean (Anabitarte: 1961) honelaxe zioen (Mitzelena: 1962): *Nere ustez, auxe da lenbiziko biaje-liburua euskeraz idatzia*. Eta esaldi horretan usteak albo ustela erakutsi zuen, liburu hori baino lehen lauzpabost euskarazko bidaia-liburu behintzat argitaraturik baitzeuden.

Euskarazko bidaia-libururik zaharrenetakoak Martin Ducq hazpandarrak, Elorrioko Jon Izurrategi erretoreak, Jean Etxepare aldudarrak eta Martin Duhour hazpandarrak idatziak dira. Hiru hauen artean zaharrena Martin Ducq hazpandarrak 1891. urtean argitaratua da. Izenburu osoa hauxe da: *Erroma eta Jerusalem Martin Ducq aphezak egina*.

Hona zenbait xehetasun liburu horien gainean. Ezer gutxi dakigu Martin Ducq eta haren liburuaz. Martin Ducq liburu bakarreko egilea da. Liburuak Jean-Pierre Arbelbide (1841-1905) apez idazlearen sarrera labur bat darama eta ezer gutxi esaten du². Bestetan hitzaurre luzeak eginzalea bazen ere, gure hazpandarraren gainean ia ez du argibide handirik ematen. Ematen duen argibide ia bakarra da hazpandarrez idatzitako lehen liburu dela.

Martin Ducqen liburuak batikbat kronika-liburutik badu ere, badu, era berean bidaia-liburutik. Liburuaren idaztankeari ohartzeko biderik argigarriena lehen kapituluaren hasiera ematea dela deritzagu. Hona hemen:

Juan ginen Martzeilatik Erromarat. Uste nuen ez nuela khausituko ene bidean lorerik baizik; bainan laster ohartu nintzen elhorriak edo basateak ere bazirela. Ene penarik handie-

² Orrialde eta erdi ez du hitzaurreak. Bukaeran izenpea "Arbelbide apheza" da. Sarreraren buruan zehaztasun hau dator: "Aita Arbelbide Hazparneko misionesten buruzagiaren baimena".

nak untzian hasi dira eta untzian akhabatu. Untziko ikhustekoa! Gutiz gehienak han, barnea eritua, lehertuak ari ziren jan edan guzien aurthikitzen; eta ezbalitz ichtant hartako desarranjamendua baizik! Bainan han zen oraino ondoko egunetan ere aisia eskas bat: jateko gogorik ez; gure ohetarat juaiten baginen, han hain hertchiki gutarik bakhotchka, non plegatuak bezala baikinena, aire beharretan, eta ezin aski aire izan! Ai! Ameriketarat juaiten direnek balakite zer behar den pairatu untzian, ez laitezke hola jua Ameriketarat fortuna egiteko, ustez eta, aski dela han agertzea. Ai! Gaicho Eskualdunak! Gero balute hunateko pasaiaren saria, bainan ezin izanez itzulitzeko despendioentzat, han daude hanitzak! Erran gabe uzten ditut untziko lanjerak: su lotzen balako untziari eta auzoetarat ezin oihi egin! Han behar erre!

Edo bi untzik elgar juiten badute, artetan, gerthatua dela, irakurtzen dugun bezala, eta tcharrenak amor! Urus bertze untzirat phasatzen ahal bada! Menturaz bi untziak chehatuak! Ai! Ongi pagatzen baitute gure Amerikanoek Ameriketarat juaitea! Hitzemaiten daizkote holako edo halako abantailak, bainan hanitzetan, elheak dira horiek eta ez obrak.

Martin Ducq-ek pluraleko lehen pertsonan kontatzen duen bidaia era sarkor eta barnakor batean egina dago. Hona adibide bezala aurreko pasartearen segida:

Erromarat heltzea.

Bi egunen buruan, Erroman ginen. Ai Erroma! Hiri maitea! Aita Sainduaren egon lekhoa! Erroma, gu guzien Hiria! Erroman, etchean gira. Erroman sarthu eta, eguerdi gainean, eman nuen meza Erromako katedralean, Jondoni Joani Laterangoko elizan. Zer urustasuna, ordu arte barur egona, Meza saindua eman ahal izaiea Sakramendu Sainduaren aldare eder, aberats eta buruzagian!

Martin Ducq delako apezaren liburu honek argitalpen bakarra izan du, guk dakigula, 1891an, eta gure euskal literatura

aztertzen duten liburu kanonikoetan inork gutxik aipatzen du. Luis Villasantek *Historia de la literatura vasca* liburuaren bigarren agerraldian honelaxe dio (Villasante: 1979, 220): “Martin Ducq, sacerdote, es autor de *Erroma eta Jerusalem*”. Martin Ducq-ek idatzitako liburua ez da lan ttipi eta hutsal bat, 442 orrialde ederretan Erroma eta Jerusalemara egindako beila edo erromesaldia kontatzen duen lan eder bat baino.

Jon Izurrategi (1863-1938), 1923an, *Jerusalen osterean semeak amari* argitara eman zuen (Izurrategi: 1923)³. Ez dut us-te liburu hau, gure artean, guztiz ezaguna denik. Luis Villasantek, esaterako, ez du aipatzen bere *Historia de la literatura vasca* liburu famatuan. Liburu honen berezitasun interesgarri-netako bat estilo epistolarrean idatzia egotea da. Lau urte lehenago, 1919, Azkuek *Ardi galdua* elaberria ere estilo epistolarrean idatzia zuen. Liburuegileak amari, lehen pertsonan, bidaia kontatuz, egunean egunean idazten dizkio eskutitzak. Lehena Bartzelonatik, hirugarrena Nazaretik, ata abar. Liburuan guztira bidaia kontatzen duten 46 eskutitez osatzen da. Jon Izurrategik kontatzen duenez, Jerusalemara egindako erromesaldia benetakoa da. Hona hemen zehaztasuna:

Idazki onek benetakuak dira, 1905-gaŕen urtian Luiki Deu-nera egindako ibilkundian, “Idazki Ereduak” idazten dauzanak bere amari egindakuak.

Harrigarriena, ordea, beste zerbait da. Jerusalemara eginda-ko bidaia bukatzen denean “Idazki-ereduak” izeneko eranskin bat da, zeinetan bidaiarekin inolako zerikusirik ez duten 44 eskutitz agertzen diren.

³ Harrigarria bada ere hiru izenburu desberdin datoz liburu honetan ber-tan. 1. Portada edo aurrekaldean: *Izu-ategi Abadia Jerusalem-go osteran Amari idazkijak*. 2. Bigarren orrian: *Jerusalen-osterako idazkiak*. 3. Orrian: *Jerusalen osterean Semeak Amari*. Hiru modu hauetatik Jon Bilbaok aukera-turakoa bere Bibliografia nagusian hirugarrena da. Ibon Sarasolaren edi-zioan, ordea, liburuaren aurrekaldekoa dator: *Jerusalen-go Osteran amari idazkijak*.

Hirugarren bidaia-liburua Jean Etxepare Bidegorri (1877-1935) mediku idazleak *Gure Herria* aldizkarian, atalka, 1929-1930-1931 urteetan argitaratu zituen bidaia-kronikek 1931 urtean ikusi zuten argia *Beribilez* liburuan. Urte berean, beraz, bi bidaia-liburu argitaratuko ditu Baionako Imprimerie La Presse argitaldaria Jean Etxepareren *Beribilez* eta Pierre Duhour hazpandarraren *Erromako itzulia*. Itxurari dagokionez, ia berdinak dira: letra molde bera, apaingarri berak... Liburu bietako kronikak, bestalde, atalka emanak ziren aldizkarietan.

Puntu honetara ekarri ditugun lehen bi liburuak beila baten kronika dira, hirugarrena, beribilean, egun bakar batean, egindako bidaia batena, apur bat beilatik ere izan dezakeena, bi kotxetan zazpi lagun Kanbotik Gipuzkoako Loiolara joan baitziren. Honelaxe hasten da liburua:

Agorrilaren lehen asteazken-goiz batez abiatu ginen beraz Cambotik zazpi lagun, –hiru gizon eta lau andre, bi beribil atherbedunetan,– aratsean berean gibelerat sartzeko chedearekin, Loyolako ikusgarri omen-handikoez begiak betherik.

Gerla-aintzinean lauzpabortz aldiz mendiez-haraindiko eskualdetan ibilia nintzelakotz, zoin urthez ez nakike orai chuchen, lehen beribilean jarrarazi ninduten bidearen erakusle, jabe gidariaren eskuinetarik. Aro ederra ginuen. Gu abiatu orduko, iguzkiak suntsitua zuen lurraren sapak gauaz airatu langarra; zerua gora zagon, urdin zuhail; bazterrak ederki argitzen zuen, beroa sartzen zitzaioarik eztiki gain-behera; lanhoetarik chumeena uda minaren indarrak harrotzen zuen, eta bero erroen gainean lerdentzen.

Bidaia egun bakarrekoa izan zen, autoreak dioenez 357 kilometrokoa, Kanbotik abiatu ziren eta Kanbora itzuli ziren, egun berean, zazpi lagun, bi beribiletan 1928ko abuztuko lehen asteazkenean. Bidaiaran jomuga Azpeitiko Loiola izan zen. Hurrengo urtean, 1929an, Jose Maria Agirre “Lizardi”

idazleak ere egun bateko bidaiaren berri eman zuen lan zoragarri batean. "Donapaleu'ra joan-etorria" izeneko bidaia-artikuluak. Bidaia hau ere, Jean Etxeparerena bezalaxe, egun bakarrekoa eta kotxean eginga izan zen (itxurak direnez bi kotxetan). Lizardirekin batera kotxean doan "Uitzi" ezizenez aipatzen duena ez da besterik Nikolas Ormaetxea "Orixe" euskal idazlea baino. Bidaia honetan, ordea, goizean abiatu Gipuzkoatik Nafarroa Behereko Donapeleurantz eta iluntzean itzultzen dira. Kotxean joan zirenak

Jean Etxepareren literaturak azken hamarkadetan gora handia hartu du. Guztiz aipagarria da Pierre Xarritonek egindako bilduma-lanak. Bi tesitan behintzat aztertua dago Jean Etxepareren obra. Tesietako bat, Jean Casenave *Buruchkak* liburua aztertuz egindakoa da (Casenave: 1997). Aitor Ortiz de Pinedok *Beribilez* liburuarekin. Lan monografiko sendo eta sakonak hainbat ikertzailek egin dituzte Aldudeko medikuaren gainean, besteak beste direla, aipagarriak dira Kepa Altonaga eta Sebastian Garzia Trujillo.

Jean Etxepareren *Beribilez* bidaia liburu atsegina, bizkorra egiazko idazle baten lan umotua da. Gure Jean Elissaldek liburu hau miresten zuen, hona beronen hitzak (Elissalde: 1955):

Bainan horiek guzien gatik Jean Etxeparek bere denbora guzian egin duen lanik handiena, lanik aberatsena "Beribilez" derizan liburua da, ene arabera bederen. Duela zenbait ilabete, P. Arradoy idazleak "Kattalinen Gogoetak" argitaratu dauku luma ederrenaz, urhezko luma batez. Liburutto bat orok atsegin handienarekin irakurtzen dutena, liburutto bat behin irakurtzen hasi eta bururaino irakurtu gabe utz ez ditakena. Bada atsegin berarekin irakurtzen dut urthean bizpahiruetan "Beribilez". Bertzerik egin ez balu ere Jean Etxepare mirikuak, ez zuen ebatsiko egungo gorespena.

Gure Elissaldek Jean Etxepare idazle handitzat zuen eta batez ere *Beribilez* lana, goiko pasartean ikusten dugunez.

Bidaia-kronikak beila-kronika direnean

Bidaia-kroniken artean badago azpigenero bat, erromesaldi-kronikak edo beila-kronikak. Gehienetan kristaue erromesaldi-kronikak jomuga desderdinak izan ohi dituzte Frantzian, esaterako, Betharram, Lurdes edo Lisieux, eta Frantziatik kanpora ezagunenak Erroma edo Jerusalemara egindako erromesaldiak izan ohi dira. Erromes multzoko bat, beilari bat, izan ohi da kronika egiten duena. Ezagutzen dudan euskarazko zaharrena Gratian Adema Zaldubi (1828-1907) senperraren *1875an Jubilau urthe sainduan Bazco biharamun eta hirugarrenean Lourdesen eta Betharramen Escual herritic pelegin cirenen orhoitzapena* liburukoa da. Hona laugarren atalean datozen beilako zehaztasun zenbait:

Cer orhoitceco egunak guretzat. Bazco astelehen-astearte hec!

Lourdesen guinen hamar bat mila pelegin, Baionaco diocesaren bazter guzietaric harat bilduac... denac guizonac... erdiac edo guehiago Escualdunac [...].

Halaric ere, bazter urrunenetaric, Aldudetic, Urepeletic, Ez-tenguibeletic, Larrainetic, Santangratic, hamarca, hogoica, ehunca guizonac atheratcen dire... eta cer guizonac!

Icustecoac ciren bidean zohatcila, nor nahiren bichtan Fe-deac hein bat gora copeta altcharazten ciotela, beren kurutce gorriac papoan, arrosarioac escuan, eta hainitzac, hamar, hогоi lekuen eguiteco oinez. [...]

Lehenic lau lerrotan abiatu guinen garatic. Hola lucegui heldu celacotz, eman guinen sei lerrotan, eta halere ez askiz, azkenecotz metan eta sorkhan⁴ bezala, hantche guinohacin

⁴ Liburuan *sorkham* dator.

othoitcean eta canta errepicaz. Mariaren loriac bakhotchac gure lenguaia berecian ceruetan gora altchatuz.

Pasarte honetan argiro ikusten denez, Zaldubi idazleak erromesaldi baten kronika egin zuen. Grazian Adema "Zaldubi" bera hamar mila erromesen arteko bat izan zen eta testigantza zuzenetik datorren erromesaldiaren kronika zuzena idatzi ez balu, ez genuke euskaraz garai hartako erromesaldiaren testigantzarik izango. Erromesaldi-kronikak, beraz, testigu zuzena izan zen erromes batek kontatuak izan ohi dira.

Normala den bezala, ezagutzen ditudan erromesaldi-kronika guztiak eliza-gizonek egindako bidaiak-kronikak izan ohi dira. Txomin Agirre (1864-1920) idazleak *Joan etorri bat Erromara* erromesaldi-narrazioa idatzi zuen. Erromesaldi-kronika horietako gehienak atalka emanak izan dira. Eta horietako gutxi batzuk gerora liburu bihurtu dira. Txomin Agirrek atalka *Euskal Erria* aldizkarian 1892 eta 1893 urteetan zein *Euskalzaile* aldizkarian 1899 urtean "Joan etorri bat Erromara" beila-kronika argitaratu zuen. Pena da narrazioa Larramendiren hiztegi-ko neologismoz hornituegia egotea (Agirre: 1892).

Goraxeago esan dugun bezala, Pierre Duhour (1890-) apezak atalka argitaratu zuen *Gure Herria* zein *Eskualduna* aldizkarietan 1930an Erromara egindako beila edo peregrinazioa. Atal hauek guztiak, hurrengo urtean 1931an, ikusi zuten argia: *Erromako itzulua* (Duhour: 1931). Liburu honetako bi pasarte erabiliko ditu gure Elissalde bere "Erromarat" kronika osatzeko.

Beste bidaiak-kronika bat, beila-kronikatik ere zerbait barduena, Julia Gabilondo "Maite" (1902-1994) idazleak 1933ko udaberrian, apirilaren 29tik maiatzaren 2ra, egina da. Bidaiak-kronika hau *Euzkadi* egunkarian, urte berean, sei ataletan eman zen argitara. Bidaiak honen zehaztasunak eta bidaiaren kronika osoa Iñaki Sarriugartek eman zituen (Sarriugarte: 2017):

[...] 1933ko udaberrian, apirilaren 29an, Bilboko Euzko Gazteriak antolatutako txangoan, 303 euskaltzale abiatu ziren Bidebarrieta kaletik, hamar autobusetan *-tarrantak* orduko eukara garbizalean-, lau eguneko itzuli bat egiteko Euskal Herriko zazpi herrialdeetan barrena. Lourdes herriraino ere heldu ziren, eta bertan igaro zuten hiru gauetariko bat.

Euskaltzale multzo horretan, Julia Gabilondo izeneko neska mungiar bat doa, orduko euskal prentsan bere artikuluak sinatzeko *Maite* ezizena erabiltzen zuena. Bidaia 1933ko apirilaren 29tik maiatzaren 2ra luzatu zen, eta Maitek maiatzaren 6an sinatzen du bere lehenengo kronika, baina hilaren 11n argitaratu zen. Seigarrena eta azkena, aldiz, maiatzaren 31n argitaratu zuen.

Beste erromesaldi-kronika gutxi ezagutu bat Luis Villasantek zortzi ataletan *Aranzazu* aldizkarian eman zuen argitara: “Kristoren lurraldera erromes”. Erromesaldi-kronika hau 1966an martxoaren 30etik apirilaren 11-12ra artekoa izan zen. Erromesaldi honen kronika bi modutara ematen da. Lehen zatiko atalak, kronologikoki, bidaiaren egunei dagokie; bigarren zatiko atalak Jerusalemgo eliza, leku eta abarrei.

Luis Baraizarrak *Karmel* aldizkarian bi bidaia-kronika baditu. Bata Lisieux-era egina eta beste, erromesaldi-kronikatik gehiago duena Lur santuetara egina. Bigarrenaren izenburuak Luis Villasanteren izenburuaren antzekoa da: “Lur santuetara erromes”.

Jean Elissalderen “erromarat” beila-kronikaren zehaztasunak

Jean Elissalderen “Erromarat” erromesaldi-kronikaren lehen atala 1956 urtean, maiatzaren 17an, *Herria* astekarian, 301 zenbakian, argitaratu zen. Aurreko zenbakian, maiatzaren 10koan, “Beilari” izengoitiko idazle batek –beilan izan zen beilarietarik bat izan zela dakigu bakarrik– hurrengo zenbakian etorriko zen bidaia-kronikaren aurrerapena eman zuen

artikulu batean (Beilari: 1956). Hona hemen artikuluko lehen hitzak:

Loyolako Iñaki gure herritar saildu handiaren heriotzearen 400garren urteburukari, bazen beila Erromarat abiatua, eskualdunentzat, Narbaitz bikari jeneral eskualdunak sustaturik.

Zenbait bidaiaren sariak izitu dituela, ez dira bada lotsatu han ziren 7 Armendariztarrak, 8 Irisartarrak, Mauletar edo Ezpeletar dotzena. Orotarat 200ez goiti baginen. Batzuek lehen aldia ginuen, bertzek bigarren edo hirugarren aldia. Nehork naski ez dugu dolurik itzulia eginik.

Berriak cheheki emanen dituzke ondoko aldietan⁵, gurekin ginuen idazle bikainak, nik bakarrik bi solas, larri larria, emaiten dauzkitzuet egun.

Lehenik, aroa alde ginuela erranen dautzuet, nahiz azken egunetan euria ukan dugun. Gero otelak, treinak eta otobuzak (eta zer otobuzak!) oro ontsa joan zaizkigu. Berrehun lagun elgarrekin ezartzen dituzularik 15 egunez, badukezu beti, mirakuluz kanpo, nor edo nor laguna jasangaitz daukanik, bera delarik jasangaitzena; holakoetan du bakotchak bere barneko berri emaiten, bainan aldi huntan, baitzen beti norbait arregura ttipien haizatzaile, eta baitzen bertzalde beti, begien aintzinean begiak eta gogoak har ahala, ez gira ohartu ere izan ditakenetz gutartean deus itzalik.

“Beilari” idazleak aurreratzen duen berri honetan “idazle bikain” baten misterioa artikulua azpian, lauki baten barruan, datorren berriak salatzen du: “heldu den astean Zerbitzari-ren artikulua: “Erromarat”. Erromesaldi-kronika *Herria* astekariko bost zenbakitan eman zen, eta zenbaki bakoitzean bi orrialde desberdinetan. Guztira, beraz, bost aldizkari-zenbakitan eta hamar ataletan. Erromesaldia 1956ko apirilaren 17tik

⁵ H. *Berriak cheheki emanen dituzke. Ondoko aldietan.* Lerrokada honen hasierako puntuazioa aldatu dugu bakar-bakarrik.

29ra izan zen eta kronikaren argitarapena maiatzaren 17tik ekainaren 21era. Bidaia bukatu eta bost hilabete eta zazpi egunera, urte bereko urriaren 7an, bidaian agintzen den “Donaixtiko gaztain-festa” ospatu zen. Jean Elissaldek “gaztain-festa horren berri eman zuen irailaren 13an (Elissalde, 1956b). Guk berri hori ere bidaia-kronikaren ondoren jarriko dugu Elissalderen artikulua izenburu berarekin: “Erromako beilari-ri”.

Jean Elissalderen testua hurrengo puntuan emango dugu ahalik eta modurik fidelenean. Hitzen bat aldatu badugu inprenta-hutsen bategatik, oin-oharrea jarriko dugu *Herria* aldizkarian nola datorren. Eman dezagun kasu bakar bat. Elissalderen testuan beti agertzen da *gaztea*, *gazteak*, eta abar. Hala ere *Charritton jaun aphez gaztiak* irakurtzen da behin. Guk orduan *gazteak* testuan jarri dugu baina hitz honen oin-oharrea *H. gaztiak*.

Ortografiari gagozkiola, ia aldaketa bakarra egin dugu *etche*, *chuchen* bezalakoak etxe eta xuxen transkribatu ditugu. Pertsona-izen eta deituretan, ordea, jatorrizko ortografia mantendu dugu, *Chemartin*, *Charritton*, eta abar. Puntu honetara ekarri dugun “Beilari” berriemailearen testuari ez diogu inolako ukiturik egin garai bateko ortografia nola zen hobeto ikusteko. Pertsona-izen eta deituretan, ordea, jatorrizko ortografia mantendu dugu, *Chemartin*, *Charritton*, *Etxegaray* eta abar.

“Erromarat” erromesaldi-kronika

ABIATZEA

Egia aithortuko othe dugu? Apirilaren 17tik 29rat Pise, Erroma, Asise⁶ eta Firenzan izan diren 225 beilarietan 224 badire guk baino hobeki beilako berriak eman letzazketenak. Gu

⁶ H. Assise.

zertako has, beraz? Obeditzeko. Horra zertako orok barkatu nahiko dauzkuten hemengo hutsak...

Baionan ginuen gutiz gehienek batetaratzea, bortzak eta erdietako. Uztarizarrak, beraz, han ziren tenoreko. Oro, beraz? Ez: seiak laurden gutitan zazpi neskatxa eskas ziren: oraino... pastizeria batean trikaturik! Heldu zazu halere aski goiz, eta sei orenetan ez zen gehiago beilari bat baizik falta: Chemartin gereziatarra. Xifritua zagon... nonbeit⁷. Urhats bat, urhats bi, ethorri da halere Chemartin, treina abiatzerat zoalarik. Orena omen zuen gogoan gaizki hartua. Oi, zenbeiten sanfreta!

Eta horra nun Baionako geltokiari teilatua ereman nahi diola kantuetan hunkigarriena⁸ ehun eta berrogoita hamar bulhar eta bihotzetarik jausten den orduan: *Ce n'est qu'un au revoir*. Harasko da gero, harasko Erroma eta hainitz gerta ditake hamabortz egun handiz! Hori hain egia da nun Firenzan ez baikaitu guti harritu Jean Ybarnegaray jaunaren heriotze ustegabeok⁹! Guk bederen hain maite ginuen eta hala atxikitzen ginion! Itzal batzu bazituela? Baxhotxak gureak baditugu! Norbeit zen Ybar!

LURDERAT BURUZ

Jada Puyoo. Tropa bat sekulakoa geltokian! Zer othe da mundu hori? Espos batzu. Beha, beha gizon horien guzien mathela gorrieri! Zer bazkaria egin ahal duten! Mahainetik heldu ziren, heldu lasterka, ez gure ikusterat. Hauk, Erromarat jaun-andere berrien treinan sartzen ikusterat. Hauk, Erromarat heldu ziren gurekin! Bi alzumarkar maitagarri. Ez ginezaken bideko pare xarmantagorik ukhan Etchegorry jaun-andere berriak baino! Urruñako¹⁰ jaun bikarioak esku onetan

⁷ H. *norbeit*. Uste izatekoa da *norbeit* izan beharrean *nonbeit* izan behar duela.

⁸ Lehen kroniketan *unkitu*, *unkigarri* irakurtzen da h- sarrerakorik gabe. Azken kroniketan h- hasierakoarekin. Ortografia bateratzeko h- guztietan jartzea erabaki dugu.

⁹ H. *uste gabekoak*.

¹⁰ H. *Urruñako*.

eman du sorretxea. Bai, zorionak, Gipuzkoan erraiten duten bezala!

Oren erdi bat treina burrunban badoala Paueri buruz. “Ez othe litake ordu, zapetak khendurik, oinetako¹¹ goxo eta haxitago batzu eman detzagun?” dio bere xokhoan Donaixtiko jaun erretor ixil bezen onak, eta orok obeditzen diote berehala. Berak ere zapetak khentzen ditu, ezpartin bat emaiten. Ezpartin bat berri-berria, Maulen egina eta sosaren puntan eresia, dena puntaraino ilestatua barnean! “Orai eman dezagun bigarrena!” Bigarrena bilhatzen du, zakhu guzia itzulipurdikaturik. Etxean ahantzia zuen. Gaixo apheza!

Paue, Paue, Kaskoiniako hiri nausia¹². Nihor guti geltokian. Ez zaiote kaskoineri balio eskualdun beilarieri agur erraitea. Beharrik han badire hamar-hamabi soldado eskualdun, ehun lagunen oiuhu eta agurrekin! Milesker, adixkideak! Ordainez hitzeman diotegu othoitz bat eginen dugula heientzat Erroman, ahal bada ez diton joan Afrikarat, eta, joan behar badute, ez dakioten hel makhurrik...

Eta Bettarram, eskual saindu handienetarik baten etxearen ondoan barna, treinak jo du Lurderat. Oi, zer obra berriak harpe sainduaren aldean! Orok, obrentzat baino begi gehiago dugu haatik harpeko Ama maitatuarentzat! Ama, lagun gaitzatzu Erromako itzuli on baten egiten! Eta gain-gainetik lagundu gaitu!

EZAGUTZAK

Gaua. Gau beltza orai gure treina guzian, eskuin eta ezkerretako mila eta miliun argien gatik! Gaua. Batzu lokhartu dire berehala, bertzeak geroxago. Bakhar zenbeit –zaintsuenak naski– batere... gu bezala! Hortxe lo dagokit, parrez par Germaine ene iloba, amak zaintzeko hola errana! Lo aldean Gelos

¹¹ H. *onetako*.

¹² H. *hiri-nausia*.

Aiherrakoa, bere buruaren zaintzeko on dena! Lo, eta nola lo, andere Sallaberry haratxago! Lo, edo erdi lo Chemartin, Baionan eman daukun izialdura gogoan segur! Bainan iratzarria Josep Pochelu, Gerezietako phestaberrietako makhilari fama-tua! Iratzarria orobat Makeako auzaphez xehe bezen maitagarria! Eta bethi lo, lo zurrungan, urruntxago andere Carrau, andere Charritton, andere Nageloua hazpandarrak! Lo hantxet zortzi ezpeletar neskatxa gazte, ahoak xabalduek, elgarren kontra-kontra, xoritto batzu ohantzean iduri! Lo bere xokhoan Narbaits jaun kalonjea, beilarien buruzagia! Eta urrun, urrun, lo Donaixtiko jaun erretora, bere ezpartin bakharra eskuineko zangotik ezkerrekorat emana, bi zangoak bardin pausatzeko! Hori deitzen da Zuhurtziaren Zuhurtzia... berak geroxago erran daukunaz. Eta horra hor, Donaixtiko jaun erretorari aski hurbil, lo orobat, Jean Larre Hiriburuko jaun bikario arraia, bere arreba Regine parrez par. Arrebetan maitagarriena, erran gabe doa. Eta ezkongeia gainerat! *Avis aux donados*... ez baitzauku batere iduritzen serora joaiteko xederik baduela. Jostakina da, plaxenta, lana maite du (anaiari egun guziz zapetak ziratu diozkanaz geroz!) funtsean, norbeit! Eta zerbeit!

Asteazken goizean egin ditugu ezagutza gehienak, lehenik jaun bikario jeneralari gure agurrak eginik. Ez ginuen famaz baizik ezagutzen Sauveur Belleau jaun apheza. Deus ez dire fama hoberenak: hainitz gehiago balio du jaun horrek. Goxoa da. Elheketa badaki. Eta buru ona du. Ezpartin baten etxean ahanztea deus ez da guzien buruan. Bai, buru ona du. Beilari guzietan bat ez da hamabortz egunez Italiako mintzaira harek bezen ongi ikasi duenik. Segur azken Erromako beilan Suhubiette Ibarlako jaun erretorak bezen ongi, hobeki ez bada! Oro bazakien azkenekotz, Chianti, Frascati, zimino eta nik dakita zer? Oro! Oi, zer gizon lakheta! Errana baitauku heldu den urriaren lehenean, urtheroz bezala, aurthen ere Donaixtin egin gogo duela "Gaztainen Phesta" segurki ez diogu huts eginen! Ez eta ere gurekin Erroman izan direnetarik batek!

Mahain berezi bat izanen omen da guretzat, elgarrekin Erromako orhoitzapenen berritzeko. Jada egina du orduko afaria –*pour nous mettre dans le bain*–. Huna italiano ederrez:

Spaghetti
 Ministrone
 Minestra en brodo
 Plateo di carne
 con due contorni
 Fruto
 Tasse compresse

Eta berak erran ez badauku ere, badakigu spaghetti luze horien lasterrago jautsarazteko, Chianti edo Frasuatiren orde, emanen daukula irulegi-zorta bat¹³, Etcheverry Antchurten hoberenetik...

XOKOZ XOKO

Bethi baitire nunnahi oro gaizki jujatu nahi dituztenak, oro ikas detzaten diren bezala, nahuzue mugarat heldu gabe elgarrekin egin dezagun gure treinako itzulia? Treina guzikoa, iragaitean, goizeko lauak alderat, Nimes hiriko inguruetan ezkondua dugun iloba maitatu bati bi musu gozo emanik? Ba, goazen. Huna hazpandarren xokhoa. Bat, biga, hirur, lau, bainan begiak ez dituzte oraino ongi idekiak. So hainitz behar dute Hazparnen. Sarri arte, andereak. Eta, jo dezagun urrunago. Iratzarriak dire. Ezpeletako neskatxak eta jada irri karkaraz ari. Gazteak oro. Gazte hutsak zenbeit. Lucie eta Agnes Ben-goetchea, Berthe Harcaut, Monique Luc, Maite Etchegaray, aphezpikutegiko jaun kalonje berriaren arreba, Irma eta Claire Halty, Christiane Ithurralde, Laurence Violine, eta horiekin jada errotik adixkidetuak –ez baita harritzeko– Suzie Treullier, Uztaritzeko gure adixkide batzuen alaba maitagarria, eta Al-

¹³ H. *Irulegi-zorta bat*.

bertine Fagoaga azkaindarretan gisakoena. Hameka kantari hauta, Erroman eta orotan Inakiren¹⁴ kantua hain ederki xaramelatu baitaukute geroxago, aiphu berezi hau zor zitzaieten! Erran gabe doa, oro ezkongei direla oraino...

Ez duzue ezagutzen Mari Jose? Getariarra da eta hortxe jada xutik. Goazen ikusterat. Hogoï bat urtheko ogi metaren gaineko xori bat. Irria ezpainetan. Begi beltzak. Gain-gainetik eskolatua. Trufa egiten eta hartzen dakiena: ez dakite orok. Hau ere ezkongei oraino, bainan beldurtzeko da ez dela luzez hala izanen! Soldado italiano batek ez othe dio bi aldiz bederen pastizeria edo edari goxo zerbeit eskaini Erromako karriketan, ezagutzen egiteko? Donaixtirat joan gogo baitu "Gaztainen Phestan" zenbeit mila liberakoen berduratzerat, aise ezagutuko duzue Marie Jose bere begi beltz eta begitarte arraietik¹⁵.

To, beha Armendaritzeko tropa gazte pollit horri? Biga segurik ez othe dire Deigue Oraareko jaun erretor onaren ilobak? Ba, naski! Hura bezen gozoak iduritzen zauzku, bainan ez dire oraino hain... baphoak¹⁶! Ondikotz, ez dugu gehiago astirik ororekin, Ezpeletarrekin bezala egoiteko, eta goazen urrunago. Bethi urrunago, bidean bi elhe eginik Mayie Domestoy doneztiriarrarekin eta Gracie Bonnet Senperekoarekin! Hantxet, bertze bi elhe labor Ortzaitzez eta Ortzaitzeko jaun erretor-bikarioez Thérèse Larrabure, Marguerite Etchebehere, Noélie Irigoïn. Anita Goyenette eta Balbina Choutchourrou batzuekin. Eta aski hola behingo. Zer da? Marseillako geltokia ehun metretan eta askaltzeko tenorea ethorria. Oro -oro gero!- jausten dire eta mahain luze ba-

¹⁴ H. *Inakiren*.

¹⁵ H. (*Réclame non payée*). Testuko parentesi arteko esaldi hau oin-oharrera ekartzea erabaki dugu

¹⁶ H. Hitz hau bi modutara ageri da lerrokada berean. Lehenean *bapo* eta bigarrenean *bapho*. Bi hauen artean bigarrenaren alde egin dugu, eta biak batera idatzi ditugu.

tzueri buruz joaiten, nor esne, nor kafe xorta baten bilha. Gizona ez ditake bizi jan gabe, dio lerroaren erdian Hazparneko jaun misionestetan baphoenak...

NICETIK AINTZINA

Nice pollita, orai. Bainan Nice bat osoki bere lorez gabetua aurthengo hotzek! Jende arras guti karriketari. Ez da harritze-ko. Aldeko hiria Monako deitzen da eta egun da Monacon Rainier printzearen Gracie amerikanosa aberatsarekin herriko etxean uzartzea¹⁷! Oi, hango loreeria! Oi, hango bandereria! Oi, hango begitarte guzietako atsegina! Hainitz urthez, jaun-andereak: gu ez gitazke egon geldi¹⁸! Eta buhaka treina badoa mugari buruz, gure Marie Jose, Regine, Berthe eta Suzie guziak jada ametsetan ari direla... ametsetan ez dakigu edo ongi badakigu zeri! *Eternelle histoire de la petite bergère que le roi épousa*, dio hantxet Mauleko andere batek. Ez dakite gehiago eskuararik Maulen!

MUGA

Ventimiglia. Muga eta mugazainak. “*Permesso, signorina, no illicito?*” Eta Marie Jose, ez baitu gutik lotsatzen, ororen ize-nean mintzatuko zaio mugazainetan beltz eta sekoenari, jada italianoz trebe: “*No, signor!*” Bainan hortan gelditu behar du haatik, zintzurrean ahurtara spaghetti gelditu balitzaio bezala! Guk ere baginakien hoinbertze! Artean erraiteko da mugazain guziek, haratekoan eta hunatekoan, nola begia eman dioten gure neskaxa beilarien zakhu, mantalin, soineko eta zapateri! Begitarte tresko hoieri ere ba! Egundainoko egia baita naski Sarako kantariak erraiten duena¹⁹: “Arrakasta guti du zahartua denak” Idiarregaray, Mailluquet eta Belleau jaun aphezeri ez diote behatu ere! Are gutiago guri eta Chemartini!!!

¹⁷ Rainiero III printzea eta Grace Kelly 1956 urteko apirilaren 19an ezkondu ziren.

¹⁸ H. *egun galdi*.

¹⁹ H. *dena*.

Vallecrosia, Bordiahera, San Remo, zer gure begien xora-
menduak! Eta mugatik aintzinat bide guzia zer gogoaren ase!
Eskuinean itsasoa bere urdin arin bereziarekin! Ezkerretik,
mendi paretetan landatuak mila eta mila etxe xuri, batzu ber-
tzeak baino pollitagoak, bakhotxa bere etxe-aintzin eta bara-
tze liliztatuekin! Xoratuak zauden Ezpeletako neskatzak berak,
bereziki San Remo ikusi eta. Hura da, hura, egiazki “*un villa-
ge coquet*”! bere hogoita bortz mila arimekin! Zer aberastasu-
nak hedatu dituen Jainko Onak lurrean!

Eguerdinari²⁰ buruz goazi eta Pise urrun da oraino. Han
borean eman daukute, beraz, gure beilako lehen aphairua.
Eta batere ez aphairu gaixtoa, paperezko xakhu pollit ba-
tzuetan. Aski? Gutiz gehientzat, ba. Gutti aire, bakhar ba-
tzuentzat. Appetitua hola xorroxten du bideak! Hazpandarrek
berek ez dute deusik erran: Altzumarkako espos berriek ere
ez. Damurik! Salbu zuek eta desertuko kameluek bezala ba-
sa gizonak “chimpana” deitzen duten zakhu maite hura ain-
tzinerat bethea zuten... eta erdi barurik joanak ziren frango!
Oro har, haste ona. Hola segi baleza bururaino, macarroni
eta holakorik gabe!

BIGARREN GAUARI BURUZ

Eta denbora hortan treina badoa. Badoa buhaka, badoa
burranban, badoa Itsaso hegiz-hegi²¹, badoa tunelez tunel, he-
rri batetik bertzerat, zaldarea sendi duen zaldi zaharra bezen
arin! Huna Savona 66 mila arimekin. Huna Gênes 650 mila
arimekin. Huna Spezia 110 mila arimekin. Ez ditugu haatik
doi-doi²² baizik ikusten iragaitean. Gaua heldu da mila mar-
mola urdin gorri, beltz, xuri xoragarrienen harrubien erditik
gero eta xoratuago bagoazilarik. Gaua ethorrixte da. Bainan
huna Pise bere dorre alimale makhurrarekin. Ez dugu bietan

²⁰ H. *Eguerdiri*.

²¹ H. *hegiz-begi* eta gero *tunelez tunel* dator.

²² H. *doidoia*.

erraitte beharrik, Belleau jaunak bere ezpartin bakharra khen-
durik zapeten emaitako, guk gure pusken biltzeko... eta orok
gure ostatuaren bidea hartzeko. Afaria lehenik... macaroni jan
ahala baino gehiagorekin. Eta bertze zerbeitekin, beharrik. Eta
orai goazen lo egiterat. Gau on, jaunak! Gau on, andereak! Eta
bihar arte!

Irakurtzaileek²³ igurika dezatela haatik, othoi, heldu den
ortzirale arte... “Herriak²⁴” oraino xokho bat balin badu bede-
ren gure berrientzat. Anhartean goraintzi Belleau jauna eta
barka zure zorigaitza hola salaturik. Goraintzi, Regine. Gorain-
tzi Marie Jose. Goraintzi Idiartegaray eta Mantenu jaun misio-
nestak. Goraintzi, oro!

PISE

Bere lauetan hogoi mila arima eta hainbertze ikusgarri xo-
ragarrirekin hiri eder bat da segurki eta segurki Pise. Gehixa-
go ikusteko, argia gabe karrketan ginabiltzen zenbeit bede-
ren. Debaldetan haatik. Berant jeikitzen dire Italian: leihoak
eta atheak ez dire zortziak baino lehen zabaltzen, gure Marie
Jose, Regine, Marthe eta Ezpeletako andana maite haren be-
giak bezela. Berantxago xoratu gaitu, beraz, eliza nausiak, xo-
ratu dorre famatuak, xoratu guziz hilherriak. Saltegiek ere las-
ter xoratuko zituzten segur... emazteak, baina jada, Erroma-
tik gure bilha ethorriak, sei beribil handi turrutaka ari ziren
karrika bethean. Bakhotxa sartu da, ez hautatu duenean, bai-
nan erran diotenean, Siennerat lehen bailehen heltzeko. Herri-
tik herrirat oliaitza²⁵ lerroen artetik han ginen hirur orenen bu-
ruan. Giovanni ginuela beribil gaitzaren gidari. Arratsaldeko,
oren bata zen, eta hirur ehun kilometra oraino Erromaraino....!

²³ H. *Irakurtzailek*.

²⁴ H. *Herriak*. Zerbitzarik *Herriak* dioenean, “Herria” astekariak esan nahi du.

²⁵ H. *oliaitza (oliviers)*. Guk frantseseko hitza oin-oharrera ekarri dugu.

SIENNA²⁶

Hiri ederra, arras ederra Sienna ere bere berrogoita hamar mila arimekin. Bertzeak bertze, santa Katalina baten sorlekhuu. Hamalagarren mendean bizi zen eta iduripena dugu hurrean ikasirik harek zuela Grégoire XI Aita Saindua Avignonetik Erromarat itzularazi. Dena dela gosetuxeak baiginen Idiarregaray jauneraino, orok²⁷ orduan begitarte ona egin diogute macaronieren ondotik ekharri dauzkuten erraki zafla batzueri! Eta kafetto bat hautari! Gero, mila eta mila jenden artean dabiltzan uso polliteri aphur bat beha egonik, tropaka hiri guzia kurritu dugu, ikusgarritik ikusgarriat. Etxe gaitzak badire, eliza nausi bat ederrenetarik, eta eskale frango ere ba karriketan. Ohoinik? Ez dakigu. Dakiguna da gurekin ginuen mauletar gazte batek sakelatik galdu dituela... zigarretak. Guk ebatsiak zituen, ez zezan hainbertze erre! Lauak alderat hartu dugu Erromako bidea, jada zoriona bihotzean...

ELHE BALIOSAK

“Micro” delakoa baiginuen gure beribilean, kantuz eta irriz, kasik ohartu gabe joan zauku bide luzea, han-hemenka Eskual Herrikoak²⁸ iduri duten mendi batzuen aldetik. Zer bideko lagun hauta den Maintenu jaun misionesta! Ez du segur nihor lokartzerat utzi, ixtorio eta kantu, kantu eta ixtorio, bethi bazarion hain ederki! Sekulan “Herria”ren irakurtzailetan zenbeitek deliberatzen badute Erromarat joaitea, Maintenu jaun misionesta har dezatela, berek piraia pagatu behar badiote ere, laguntzat: ez zaiote urrikituko! Maintenu jaunaren ondotik “micro” hartu du Charriton jaun aphez gazteak²⁹. Gu baino trebeago da segurki libruetan³⁰: zer eta zer ez dauku atheratu oren batez? Hantxet lerro-lerro ederki eman dauzku

²⁶ H. *Sienna*. Gerora, ordea, *Sienna*.

²⁷ H. *oro*.

²⁸ H. *eskual herrikoak*.

²⁹ H. *gaztiak*.

³⁰ H. *libruetan*.

jada iraganak eta gero iragan behar gintuen herri eta herrialde guzietako xehetasunak elizan “pattera” emaiten duen bezen aise! Horra nola ohartarazi gaituen Balsenako ur handiari. Azken gerla gudu handiak izan ziren han gaindi eta eskualdun zenbeit han hil: bertzeak bertze Jacques Legasse. Erran gabe doa berehala hamarreko bat erran dugula bihotz guziz han hil herritarren xedetarat.

ERROMAN SARTZEA

Gaua jauzika heldu da. Jada, hara urrunean argiak, argiak eta argiak milaka: menturaz³¹ miliunka. Erroma othe da? Ba, hala da. Gure beribila sartzan da karrika handienetan, alde guzietan zirurikan dabilzan Lambretta, Vespa eta Fiat-en erditik. Loa eta gosea ahanzi ditugu betbetan. Halere atseginekin ikusi ditugu beren athean “Casa Nostra” gure ostatuko nau-siak. Hamarrak hurbil zitazken mahainetan eman girelarik, kargak ganbaretan pausatutik eta doi bat garbitutik! Gogotik jan dugula arratsean ere macaroniaren ondotik ekharri daukuten! Oxandabaratz jaun aphez gazteak salbu! Lo egin zuen bidean, omen, eta ametsetan Romulus eta Remus famatuen, otso oraino famatuagoaren esnetik zorta bat edana, uste etxe-ko ahuntzaren esnea zuen! Oi, gaztetasunaren ederra!

LEHEN EGUNA

Zortziak, Aita Sainduaren elizan! Aphez guziek jada beren mezak emanak dituzte, lehen egunaren ahal bezenbat baliatze-ko. Gehiago beila guzian elgar utziko ez duten guziak askaltze-ko biltzen dire. “Cas Nostra”-ko barne ederrean: Maintenu eta Idiarregaray, Mailluguet, Larre, Belleau, Chabalgoity, Camino, Elissalde eta Oxandabaratz jaun aphezak, Urruñako³² de Coral jaun-andereak, hirur gereziatar, Makeako jaun auzapheza, Saliesetako erretoraren arreba on, Mauleko hiruzpalau andere, Marie Jose, Regine, Monique, Marthe, Germaine, etc...

³¹ H. *mentuzaz*.

³² H. *Urruñako*.

Orotarat berrogoi bat lagun naski, beti ongi baino hobeki elgar aditu dugunak. Ez baitu guti balio holako itzuli batean!

IÑAKI

Hamar orenetan ginuen beilako lehen meza, meza kantatua. Ghesu jesuisten elizan. Eta eiki san Inazioren aldarean haren hobiaren gainean. Meza-emaile, munduko jesuista guzien lehen-lehen buruzagietarik bat, Erroman bizi dena segurki, bainan Larresoroko ikastegian altxatua eta ethorkiz ezpeletarra: aita de Gorostorzu. Diakre eta sudiakre Gereziatako eta Donaixtiko erretorak. Beretter, Erroman bere eskola handien egiten ari den Mendiburu donamartiriari aphez gaztea. Oro kantari, Maintenu jaun misionista buru, erran gabe doa. Oi, zer meza hunkigarria! Eta zer predikua, Narbaitz jaun kalonjeak frantsesez eta euskaraz! Pur, pur, pur, nigarrez ari zen xokho batean jesuistetako sakristaua! Eskualduna da, zuek eta gu bezen eskualduna: ez da beraz harritzeko! Egia erran, nor ez zuen hunki³³ eta inharrosiko treinan ikasirik³⁴ han eman den San Inazioren kantu airosak?

Inaki

Jainkoak igorria

Lurrean izaitera

Jesusen

Gudarien

Burua... etc.

Ghesu elizako murru eta pilar ederrak luzaz orhoituko dire 1956-eko beilari eskualdunetz eta heien kantuz!...

Urrunago joan gabe erran dezagun hemen Erromako eliza gehienak dena marmola direla; eta halere bat ez da bertzea-

³³ H. Lerrokada honetako *hunkigarria* eta *hunki* Herria aldizkarian hasierako h- gabe datoz.

³⁴ H. *ekasirik*.

ren iduririk. Egia erran, hainbertze marmola mota eta kolore bada. Hemen gaindi ez dugu ezagutzen Liginagako marmola xuria baizik. Italian ba omen dituzte hogoita bortz mila kolore iraganik. Piseko inguruetan frango ikusi dugu: xuri, gorri, urdin, beltz, eta oro...

ITHURRIA

Ghesu elizatik ostaturat ginoazilarik lehen aldikotz begiak ase ditugu karriketako edergailuez. Ithurri batek harritu du haatik gehien-gehienik Chemartin. Castor eta Pollux mainhazten ari diren ithurri xoragarriak. Dena marmola ithurri hau ere. Castor eta Pollux³⁵ ez zitazken segur nornahi –sekulan izan balinbadire³⁶ bederen!– Jupiter eta Ledaren semeak omen ziren, gure gidariak erran daukunaz, Clytemnestre eta Elenaren anaiak. Mainhatzaileek³⁷ soineko gutisko baitute ardura, Castor eta Polux horiek ere gutisko dute, edo hobeki, batere ez dute, eta harritua Chamartinek badakizue zer galdegin daukun beharri xilorat? “Zer dire gizon horiek? Cerdan bezalako boxlari zenbeit? “Chemartinek orai badaki zer ziren Jupiter. Leda, Pollux eta debrukeria guziak! Ez da bidea baino errient hoberik: ikusiz ikasten da. Eta Chemartinek ondoko egunetan ukhanen du haurren haureri zer konda...

AITA SAINDUA LEIHOAN

Ortzirale goiza, parterik handiena bederen, othoitzean iraganik, piazza san Pietron, Aita Sainduaren egoitzaren aintzinean bururatu behar ginuen Aita Saindua, leihoan noiz agertuko zitzaukun. Eginen zela errana zaukuten Vaticanoko soldado batzuek, tenoretsu hartan harat biltzen diren beilari eta ororen benedikatzeko. Bere egoitzako hirurgarren leihoan agertu zauku, beraz, eguerditan, xuri-xuria. Oi, zoin ttipiak iduritu zauzkun orduan gure buruak eta umilki belhaunikatu

³⁵ H. *Polluz*.

³⁶ H. *balinbadadire*.

³⁷ H. *Mainbatzailek*.

gira oro, eskua luzatu duelarik eta boza azkar batekin kantatu: "Benedikatzen zaituztet Aitaren eta Semearen eta Izpiritu Sainduaren izenean. Hala biz³⁸!" Gutarik nihork sekulan ahantziko ez duen eguerdi handi eta saindua!

PANTHEON

Bazkariko macaroni eta bertzeak harrapaka iretsirik eta kafe ontto bat edanik, berritz gure beribiletan ginen bigak ondoxean. Ez da denborarik galdu behar Erroma doi bat bederen ikustekotz! Jada han ginuen "Casa Nostra" ostatuko troparen gidaria: neskatxa pausatu bat, jakintsun handia, eta arras fededuna. Berritz Erroman ibili behar bagina sekulan, ez ginuke bertze gidaririk nahi: ez da hoberik. Pantheon³⁹ delakoa erakutsi dauku lehenik: Jainko faltsoen tenplo lehenik, Agrippa tropetako aintzindariak altxatua, girixtinoek⁴⁰ beretu zuten zazpigarren mendean. Ikustekoa da segurki eta arras hurbildik behatzekoa...

PARABISUA

Huna orai Janicule Erromako zazpi mendixketarik bat. Eskual Herriko beilarien sei beribil handiek mendixka hortako patarra, patar luzea, bat bertzearen ondotik iragan dutelarik, bazuten behari. Ez baitzaukun itsusi. Puntarat heldu girelarik, norbeit hurbildu zaio gure Marie Joseri eta beribileko pape-rean ikusirik "Pélerinage du Pays Basque" galdegin: "Dove Pays Basque? Nun da Eskual Herria?" eta iririk gabe Marie Josek ihardetsi dio: "En paradiso terrestre! Lurreko parabisuan da Janicule hura ere. Erroma guzia begietan duzu handik! Erroma, urtheak egun duen bezenbat eliza ederrekin: Erroman lehen mendetako orhoitzapen saindu eta hunkigarriekin⁴¹: Erroman Aita Sainduaren egoitzarekin, Aita Sainduaren

³⁸ H. *Halabiz!*

³⁹ H. *Panthon.*

⁴⁰ H. *girichtenoek.*

⁴¹ H. *unkigarriekin.*

lurrekin: Erroma, Zeruko usain eta gustuarekin! Paradiso te-
rrestre!

HAU ELIZA

Mendixkaren puntan, begiak ezin asez oren bat egonik, gu-
re beribil ederretan jo dugu lauak alderat jondoni Petriren eliza-
rat. Ondoko egunetan ariko zaukun bezala, gure bihotzeri jada
oihuka ari zen Aita Sainduaren lurra! San Pietro, jondoni Petri,
Aita Sainduaren eliza, munduko handiena. Egia edo gezurra,
nunbeit irakurtu dugunaz, hirur ehun edo berrogoi hamar mi-
liun baino gehiago gostaia omen da. Haatik, hainbertze eta
hainbertze ikusgarri duelarik, hutsa iduri du! Hain da luzea, za-
bala eta gora! Constantin enperadoreak laugarren mendean al-
txatu, mila lau ehun eta berrogoita hamarrean erreberitu zuten
erotik Rosselino, Bramante, Rafael, Michel-Ange, Carlo Moder-
no eta Le Bernin batzuen argi eta laguntzarekin. Dorrea bera
ehun eta hogoiata hemezortzi metra gora badoa berrogoita bi
metra zabalekin. Bixtak ikus ahala kasik luze da eliza barnea
eta bertze hainbertze zabal kasik. Aurthengo beilarietarik batek
urhats onean hamabi minuta aman ditu San Pietroko barnean
itzuliaren egiten, San Pietro ez da bakharrik begiekin ikusi
behar: bihotzak ikusi behar du. Han sartzean⁴² orhoitu behar
da han direla Aita Saindu hainitzen gorputzak: orhoitu han egi-
ten direla Elizako saildute eta dohatsutze guziak, orhoitu
mende guzietako Aita Sainduen eliza dela, orhoitu mundu gi-
rixino guziaren zentro eta bihotza dela: orhoitu jondoni Petri-
ren gorputza han dela erdi erdian eta “portae aeternales non
prevalebunt” deusik ez dela munduan jondoni Petriren elizaren
kontra zerbeit egin dezakenik!

ARATSEAN

Holako egun bethearen ondotik, afal aintzinean gutiz
gehienak luzatu dire den gutieneko bat beren oheen⁴³ gai-

⁴² H. *satzean*.

⁴³ H. *oben*.

nean. Chemartinek nahiago izan du "bizarra egin, eta arrosa bezen fresko ethorri zauku mahainerat zortziak eta erdietan... Salbu, ilhunbean bizpalau bizar ondo bazituen kokotsean geltituak! Laster ohartu zaió Makeako jaun mera.

–Chemartin, nork egin dautzu bizarra?

Chemartinek, eskua kopetatik kokotserat iraganik eta bizar ondoeri oharturik, hain polliki ihardetsi dio:

–Nihaurek, egina dena! Nihork, egitekoa dena!

Eta irri zafla batean oro jarri dire macaroni mendi batzuen aintzinean!

EDERGAILU ETA LIBURU IKUSKA

Larunbata. Aphezek hango edo hemengo elizetan beren mezak emanak dituzte, beilari gutiz gehienek komunione saildua errezibitua, eta jada orok askaldua. Place de Venise hiriaren erditsutan baita, harat eremaiten gaituzte orduan gure sei beribil ederrek. Hango palazio zaharrari begi kolpe bat emanik, guziz leiho xoragarri batzueri, firrindan goazen Vaticaneko biltegi (musées) aberatsen ikusterat, bainan erran dezagun, behin Suhubiette Bunuzeko jaun erretorak urrats bizi-koan ikusi bazituen hango aberastasunak, guk aurthen lasterka ikusi ditugula! Bai, lasterka! Ondikotz...

Porta Angelica iraganik, Vaticaneko murru zaharren ondoan barna, Viale Vaticano delako sartzean ginen hamar ore-netako. Michel-Ange eta Rafael⁴⁴ harrizko batzu gure beha zauden athe handienaren gainean. Nahiz lehen aldikotz ikusten dituen, Chamartinek berak bere agur pollitena egin diote aspaldiko bi adixkide zaharreri bezala, bere aphezak errana baitio nor diren! Guhaurek ez ginakike barne hartan zer ikusi dugun bi orenez! Sobera bada, eta beilari gehienak buru-be-giak osoki nahasiak atheratu dire kanporat eguerdi zenbeit

⁴⁴ H. *Rafaël*.

gutitan. Gutu edo aski bederen margolari behar da izan, guti edo aski eskolatua ere, Vaticaneko ederrerien prezatzeko. Aita Saindu berri baten hautatzeko kardinaleak biltzen diren barneak berak egun bat osoa behar luke gutienetik ikusteko! Doi bat pausatzeko, beharrik ukhan ginuen zoriona berritz ere Aita Saindua eguerditan leihoan agertzeko, eta haren benedizio-nearen ukhaiteko!

Zenbeitek jada baitzakiten horko berri, badakizue norat jo duten? Vaticaneko liburutegirat. Munduko handiena eta ederrera omen da. Eta hala ditake bere bortz ehun mila liburu eta berrogoita hamar mila liburu-ekheiekin! Han ibili direnek ba othe zakiten Vaticaneko liburutegian eskuarazko liburu bat bederen badela? Ikusi balu, zer atsegina izanen zuen dakigun beilari eskualzale batek! Han ez da Michel-Ange eta Rafaelen obretan gu bezala pulunpatu... eta itho! *Felix qui potuit*, erraiten zuen aspaldi Horace delakoak...

BASA-ABEREA

Arratsaldea beren eskuko zuten beilariak begien eta buruaren pausatzeko. Batzu ohean luzatu dire bizpahiru orenentzat: gizonak bereziki; emazteak saltegieri buruz airatu zauzka “libra” zenbeiten berduratzeko. Badakizue dotzena erdi bat adixkidek zer egin dugun? Erromako “jardín zoologique” famatuaren bidea hartu. Ez zauku dolutu. Munduko hirugarrena omen da. Ba othe da nihun han ikusi ez dugun basa-ihizi, abere eta lumadun motarik? Harritzeko da zenbat eta zenbat den! Lehoin, tigre, hartz, leopar, kanguru⁴⁵, basurde, elefant, basa-idi, jaguar, panthera, zimino, zorilla, eta mila! Orotarik harrigarriena izenik gabeko abere bat, behi buru-adarrekin, zaldi arin baten gorputz eta zangoekin, zikero-merino baten buztan⁴⁶ luzearekin! Deusek ez gaitik “girafa” batek bezala beha egonarazi. Abere pollita, arras pollita da hau bere

⁴⁵ H. *Kangourou*.

⁴⁶ H. *buztar*.

lau zango mehe heien puntan. Eta, oi, ei, ai zer lepho luzea! Girafak aintzineko zangoak hainitz luzeago ditu giblelekoak baino, ez dezake, beraz, lurrean deusik bil, aintzineko zangoak zabalduz baizik. Hala-hala edozoin zuhaitzen hostoak lorietan bilduko dauzkigu sei metretan!... Chemartin gurekin baiginuen, irriz beha zagokion aski hurbildik girafari. Huni gaitzitu othe zai? Lephoa luzatu du zerraduraren gainetik eta Chemartinen ponetari lothu, ustez oñoñak han baziren! Jauzian urrundu da Chemartin... eta oihuka eskuara ederrez girafari hasi: "Errak, to, lepho-luze ausarta, zer nahi duk nitarik? "urruntxago karkaraz zaudela Donaixtiko jaun erretora, Ma-keako auzapheza, eta bertzeak! Beharrik handik laster irris-kuak ahantzarazi baititu Chianti ttotta batek, bele zahar guri batzuen kaiolaren ondoan!...

NAPOLI

Napoliko itzulia aiphatu behar othe da? Hiri handi bat da Napoli, bere miliun bat arimekin. Hiri ederra ere, hainbertze eliza, palazio eta ikusgarrirekin. Pompei aldean du bertzalde, aspaldi Vesuvako lur-suak ehortzirik, orai emeki-emeki xutitzen ari dena. Ondikotz. Erromatik urrunegi dire bat eta bertzea, hango itzuliaren egun batean⁴⁷ egiteko! Hainitzi ez zaiote batere urrikitu izanik: zenbeiti ba⁴⁸. Hogoita hamar bat baiginen Erroman gelditurik... bide luzearen lotsaz, Erromak nola xoratu gaituen oraino! Berritz ere Aita Sainduaren benedizio-nea ukhan dugu eguerdi alderat, berritz ere San Petro hiruz-palauetan kurritu, kardinale, aphezpiku eta kalonje batzuen othoitzak segitu... eta zernahi ederreria erosi, ... eta eguerditan "macaronirik" gabe ederki bazkaldu, arrats aldean Castor eta Pollux Chemartinen boxlari heieri behako labur bat ema-

⁴⁷ H. *egun betean*. Zer ote da *egun betean* edo *egun batean*? Dudarik gabe *egun batean* izan behar du, bestela Zerbitzarik *egun betbean* idatziko bailuke. Zerbitzarik, geroxeago ere argi ikusten denez, beti *betbe* idazten du.

⁴⁸ Hemen bukatzen da hirugarren plamako testua. Ondoko testua laugarren plamakoa dugu.

nik mila xokho zangoak arin ikhertu! Hola goxatzen da Erromaz! Eta gero lagunak Napoliko bide luzean heldu zirelarik, ez othe zuen oraino balio “circolare” delako treina karrakoila hartan hiriko argi eta mila argien ikusterat joaitea Germaine bezalako gidari batekin? Elhea galdua zagon Donaixtiko jaun erretora bera argien ederraren ederrari! Eguna bethea ginuen, eta ederki bethea, Napolitanoak itzuli zauzkularik arratseko hamekak alderat, tette bezala hamikatuak...

MEZA BAT XORAGARRIA

Astelehenean, berant aire ohean egonik, oro ez bada gehienak bederen hamar orenetan Ghesuko elizan ginen bigarren aldikotz, San Frantses-Xabier eskualdunari zor ginion agurraren egiteko! Sainduaren aldarean Narbaitz jaun kalonjea meza emaille, oro kantari, zer elizkizun eder eta hunkigarria⁴⁹! Eta berriz ere Eskualdunen bulharrek, Maintenu jauna gidari, nola inharrosi duten jesuixten eliza! Nola inharrosi orobat sakristau eibartar gaizoaren bihotza? Eta ez othe guharenak? Etxetik urrun dugu egiazki sentitzen zoin maite dugun etxea, herritik urrun zoin maite⁵⁰ dugun herria!

Bainan, erradazue othoi, hemen zertako heldu othe zauku berriz Marie Joserren izena lumarat? Dudarik gabe Ghesuko inguruetan duelakotz, bigarren aldikotz delako soldado italiarino beltza ikusi! Jada ahantzia duke. Bai, hain beltza zen eta⁵¹ hain frantses guti zekien! Ez zuten elgar adituko.

ELIZEN AMA

Handik norat jo dugu? Jondoni Joani Latranekoaren elizarat. Eliza miresgarria hau ere, eta orhoitzapen hunkigarrienez bethea. Munduko eliza guzien ama dela erraiten dute liburuetan. Melchiade Aita Sainduak altxatu laugarren mendeko

⁴⁹ H. *Hunkigarria*. Hitz honetatik aurrera *bunki(tu)/hunkigarri* hitzak hasierako h- batez agertzen dira.

⁵⁰ H. *baite*.

⁵¹ H. *eta eta*.

lehen-lehen urthetan. Salbatzailea bera ukhan zuen lehen patroin, geroago jondoni Joani Batixta, eta azkenik oraikoa, jondoni Joani Ebangelixta. Mendetik menderat frangotan erreberritua izana da: azkenekotz 1650garren urthean, Barromini lanen gidari. Innocent X zen Aita Saindu orduan. Sekulan eliza bat ez baita aski eder, gure denboran Leon XIII Aita Sainduak lan berri eta eder frango eginarazi du jondoni Joani Latraneakoan. Ez da eliza hortarik atheratu behar Henri IV Frantziako errege famatuaren itxurari behatu gabe atheari hurbil: eliza horren ongiegile handienetarik bat omen zen. Uste gabeko zorion bat ukhan ginuen jondoni Joani Letraneakoan: "Krixto Erregeri" hango gure kantua aditurik, nunbeitik gainerat ethorri zitzauzkan bortz jaun aphez. Napartarrak ziren eta gu beza-la, beren alde, Erroman ibilki. Bortzetarik bat, hain xuxen, "Herriaren" ardurako berriketari bat. Goraintzi, adixkidea. Mendiek bakharrik ez dute elgar atxemaiten...

SANTA ELENA

Astelehen arratsaldeko itzuliez nor eta nola orhoit? Bertzeak bertze gogoan ditugu haatik Scala Saneta eta Santa haatik Scala Sancta eta Santa munduaren munduaz, ez badugu hurbiltzea baizik ukhan eta lehen mailan othoitz labur bezen kartsu baten egitea, luzez ikusi eta goxatu dugu Santa Elenaren eliza. Erromako ederren-ederrenetarik bat dela daukagu. Constantin enperadore famatuaren ama zen Santa Elena. Nork ez daki oraiko eskolekin Constantinek 312garren urthean Maxence orduko enperadorea garhaitu zuela Erromako inguruetan? Tiber⁵² ibaian Maxence ithorik, Constantin enperadore sartu zen, Elizaren on handienarentzat. Liburuek erraiten daukute nola gudurat zoalarik Constantinek airetan gurutze bat ikusi zuen⁵³ eta gurutze hartan hitz hauk irakurtu: "In hoc signo vinces".

⁵² H. *Tibre*.

⁵³ H. *gurutze bat ikusi bat ikusi zuen*.

Seinale horrekin garhaituko duk! Sekulan ez dezagun hori ahantz!

JONDONI LAURENDI

Ihuntzeari buruz, lagunak beren bideari utzirik, bortz bakharrek haia haia jo dugu Erromatik kanpo jondoni Laurendiren eliza paregaberat. Ez da fama gehiago duen elizarik. Constantin enperadoreak altxatua da eliza hau ere jondoni Laurendi ahortzi zuten tokian. Pelage II Aita Sainduak errotik erreberritu zuen 578garren urthean. Bainan oraiko moldea Honorius III hamahirugarren mendeko Aita Saindu batek emana dio. Ondikotz azken gerla huntan kanoiek aski kolpatu dute kanpoan eta barnean eta zauriak oraino ageri ditu han-hemenka! Kalostratik aldare gibeleraino, pilarretik pilarretat, oro hurbildik ikustekoak dire jondoni Laurendiren elizan! Oren bat gehiago han iragaitea ez da segurki oren haren galtzea! Sinhets gaitzatue...

Arratsaldeko lasterkek apetitua idekirik eta Regina usaian hain ixilaren erasiak entzunik, anaia bi orenez ebatsi giniola-kotz, macaronieri bereri ez diotegu thu egin arratsean. Makeako jaun auzaphezak berak ez othe ditu aldi hartan jastatu? Eta kasik maitatu?

KATAKONBAK

Asteartea. Iguzki eder bat zeruan, argiko! Segurki ongi ethorria da, egun goizean bidetze luze bat baitugu katakonbetako mezarat joaiteko. Zer dire katakonbak? Utz dezagun mintzatzerat Pierre Duhour gure hazpandar adixkideak duela hogoita bortz urthe egin liburu bat: "Jesu-Krichtotik hunateko lehen mendetan, inperadore Erromanu batzu izan dira paganoak, burrego hutsak, girixtino atxeman guziak hil-arazten baitzituzten. Girixtinoak hertsatuak ziren, bada, gordetzerat, beren fededun urhatsen egiteko. Hortakotz lurpean zilhatzen zituzten bide batzu, metra pare bat gora, baten heina zabal eta han-hemanka biltzar toki hertsu zombait. Usuenik etxe abe-

rats girixtino batean zuten lurperako sartzea, paganoek ez zezaten jakin ez asma sinhestedunen berririk. Delako lurpeko bidearen bi sahetsetan egiten zituzten beren hilen ehorzteko hobiak, estaika, zombait bidetan sei zazpi estaietaraino. Badire hola lurpean ehun kilometra bide baino gehiago, dena hiltzila bi eskualdetarik. Horiek dituzte deitzen katakonbak." Horra nun ginuen, beraz, astearteko elizkizuna...

Meza-emaile Gereziatiko erretora, Erroman diren aphez beilarietan xaharrena... urtheek egiten badute norbeiten adina! Predikari, Maintenu jaun misionesta. Beretter, Makeako jaun auzapheza. Narbaitz jaun kalonjea buru, beilari guziak kantari artetan: bainan kantari, kasik ahapetik, segur lehen girixtinoak kanpotik ez aditzeko ari ziren bezala! Ez, ez ditake katakonbetako meza baten hunkigarria erran! Zer nigar xortak mathela gehienetan! Eskual Herrian balakite! Balakite, oinez joan litazke Erromarat frango eta frango, behin Barkoxetik Etxahun⁵⁴ bat joan zen bezala, lurrean berean zeru doi baten jastatzeko!

Lau katakonba badire Erroman. Bat ikusi dugu bakharririk, San Kalixto. Bertzeak deitzen dituzte Santa Agnes, Santa Domitila eta San Sebastien. Pierre Duhour adixkideak erran baitautzue⁵⁵ badirela ehun kilometra baino bide gehiago lurpean, ikusazue badirela bederatzi ehun kilometra... eta nihork ez daki ondoko ilabete edo urthetan ez duten gehiago ere kausituko! Dena dela, mementoko katakonba handiena San Kalixto da eta hura dugu ikusi, parte. Han ere sobera bada ikusteko eta orhoitzeko. Doi-doia⁵⁶ gogoan atxikiak ditugu hirugarren mendeko Aita Sainduen ehotz-lekhua, Santa Zezilia 230garren urthean, Alexandre Severe enperadore zelarik, lephoa errotik moztu zioten martir gazte maitagarriaren ehortz-lekhua. Sakramenduen kapera. Eusebe Aita Sainduaren xokhoa, Zizto Aita

⁵⁴ H. *Barkotchetik Etxahun*.

⁵⁵ H. *batautzue*.

⁵⁶ H. *doidoia*.

Saindua harrizko tronu batean. Hots, begiek ikus ahala baino hainitz gehiago ikusgarri!

Elizaren lehen urthetakoak dire katakonbak. Geroztik ez dire bethi idekiak egon. Ez badakigu xuxen noiz hetsi ziren, badakigu bederen zazpigarren mendean Aita Sainduak handik khendu zituztela hainitz eta hainitz martiren ondarkin sainduak eta Erromako elizetan ezarri, Erroman baita –jada errana ez badugu ere, hemen erraiteko– urtheak egun duen bezenbat eliza! Hamahirugarren menderaino nihun ez da katakonbez aiphurik. Hamalau-hamabortzgarren mendetan, aiphu guti. Orduan zenbeit orhoitu ziren zerbeitez eta bilhatzen hasi, bainan bilhatzen buru ez molderik gabe. Hemeretzigarren mendean Jean Baptiste de Rossi italianoak katakonbak ikheretzeak bururatuxeak zituen, 1894garren urthean hiruetan hogoita hamabi urthetan hil zelarik. Geroak erranen du geroko berri...

ZAMARRA ETA BERTZE

Itsas-hegiko eskualdunek bederen badakite zer den zamarra –*le crabe*, erdaraz–. Alimalexka bat, erdi arrain, erdi ez dakigu zer, dena aztapar zorrotz. Hanbat gaixto behin aztaparretan hartzen badautzu erhia. Ez zire aise libratuko⁵⁷, eta atx egin beharko duzu! Bada, Erromako karrika, eliza athe eta katakonba ondoetan zernahi zamar bada. Bi zangotako zamar haatik: Araba saltzaile batzu! Oi, ez zaituzte utzi nahi... larrutu arte! Egiatzko zamarrak.

San Kalixton sartzean oro ohartu ginen berehala athearen giblean hitz larriz ezarria den “No smoking” bati: ez dela han pipatzea haizu erran nahi du, omen. Xuberotar Parisen barna ibili batek gibelat egin nahi izan da⁵⁸, ustez “smoking” ezarri

⁵⁷ H. *libratko*.

⁵⁸ H. *Chuberotar Parisen barna ibili batek gibelat egin nahi izan da*. Okerra delakoan, esaldia honelaxe jarri dugu: “Xuberotar Parisen barna ibili batek gibelat egin nahi izan du”

behar zela katakonbetan sartzeko! Ez zen ohartua “no” smoking zela: Chamartinek ohartarazi du! Gutu huts egiten zuten Chemartinen begiek!

Kanpoan zamarrak balin badire milaka, eliza batzuetan ere kausitu dugu zenbeit. Hala-nola fraile dominikanoen eliza batean. Berrogoita hamarna lira polliki katzitu diote Larre, Belleau, Maintenu, Idiartegaray, Mailluquet jaun aphezerei... eta zuen zerbitzariari, aldare zahar batzuen erakusteko⁵⁹! Aditu bazintuzte atheratzean gutarik bizpalauen sudur-xixtuak! Guk ere jakin baginu Arbonako Martha batek bezala: Mettere la coda dove non va il capo –erran nahi baita– zamarreri ehien ez emaiten!

Irakurtzaile maiteak, barkatu ahantzia badugu xuxen noiz ikusi ditugun Santa Maria in Dominica, Leon X Aita Sainduak eginarazi sartze ederrarekin, eliza bera hamargarren mendekoa delarik eta Pascal! Aita Sainduak altxatua; –jondoni Joani eta Pauloren laugarren mendeko eliza maitagarria–; San Gregorio, saindu handi horren beraren etxean egin eliza. Orotan, zernahi ederreria, zernahi ikusgarri! Buru hoberenak kokahala baino gehiago! Sinhetsazue ez dela aski horietaz zerbeit nunbeit irakurtzea: bere begiz ikus behar dire⁶⁰!

COLISÉE

Ez, Erromatik sekulan ez litake etxerat itzuli behar Colisée delakoa ikusi gabe! Zer obra! Hemen ere utz dezogun Pierre Duhour adixkideari luma: “Harrigarriko barne bat da, Jesu-Krixtotik hunateko lehen mendean egina, zeruaz beste estalgarrik gabea: kanpoaz iduri du erronda dela, bainan ez, luzean baditu 188 metra eta zabalean 156, gora 49. Gaineko puntaraino den jartoki, estaika, zezen lasterretako Arènes hetarik iduri. Lauetan hogoi mila jende sartzen ziren. Hea nolako bihika zen! Hor lehen mendetan iragan diren izigarrikeriak nork

⁵⁹ H. *irakusteko*.

⁶⁰ Hemen bukatzen da hirugarren plamako testua.

erran. Girixtinoak asko gisetarat sarraskitzen zituztelarik! Josteta egunetan ziren odol ixurtzeak! Batzuetan bi gizon kondenatu: arrarazten zituzten kolpeka, ezpata eskuan, zoinek bat bestea garbi: beste batzuetan balentriaz bi esklabo, edo gizon bat eta alimale basa bat: alimale basez bethea baitzen barne hartako lurpea, dena tegi, nonbaiko oihanetarik horrat eremanak, bethi jendea jostatzeko: lehoin, tigre eta beste. Gizona gizonaren kontra edo alimale baten kontra ari ziren, bata ala bestea hil arte, nun ez zuten ikusliarrek gizon garhaituaz urrikaldurik, haren bizia galdegiten. Gudulari batzu baziren hola-ko jostetetan ofizioz ari zirenak: denak esklaboak ziren eta “gladiateurs” erraiten diote erdaraz...” Egundaino⁶¹ ez da gudulari horietan Spartacus baino famatuagorik izan. Ez othe zituen behin esklabo guziak Erromako nausien kontra xutiarazi? Ez zituen halere bere xedeak bururatu...

Colisée hartan uste gabeko zerbeit ikusi dugu... atsegin handienarekin: Irigoyen jaun apheza kantari, Jean Pierre Uthurry Chuberoko⁶² dantzari hoberena dantzari! Satan dantza horra, beraz, nun ikusi behar ginuen aspaldiko partez! Bazterretik irriz beha zagon Barkhoxeko jaun erretora, eta, kopeta zimurrik, horratago, Erromako enperadore baten harrizko itxura! Marc Aurele othe zen? Enperadore hunek ez zuen josteta maite, dena liburu zen. Nola beha zezaken xuberotar baten jauzieri? Guk, haatik, gehiago ere behatuko ginioten oraino lorietan! Mari Josek ere ba, omen! Jean-Pierre Urruty han ikustean, Hellesponteko dantzari zahar bat gogoratu omen zaio berehala! Eskola zer den!!!

AITA SAINDUA

Oi, Erromako beilaren laburra! Huna jada asteazkena, hango azken eguna! Zer ekharri behar othe dauku? Bihotzak zorionez gaingitu behar dituen Pio XII Aita Sainduaren orena!

⁶¹ H. *Egun daino*.

⁶² H. *Chaberoko*.

Eguerdiko ginoazen jondoni Petriren elizarat galdea: han ginen hameka orenetako. Han, hogoita hamar mila jende, Italia-tik. Alemaniatik, Ameriketatik, ez dakigu nundik, eta Eskual Herritik! Han, kanta latinez, kanta italianoz... eta kanta eskuaraz... denborari ohartu gabe, tinki-tinkia, gero eta tinkiago elgarren kontra, mila eta mila ardi korrале ttipian bezala! Egia erran jondoni Petriren elizan bertze hainbertze jende aise kokatuko zen, bainan bakhotxak hurbil baino hurbilgotik nahi zuen Aita Saindua ikusi! Sorka ginoazin, beraz, gero eta⁶³ gehiago, ithotzeko heinean! Bai, ithotzeko heinean!

Eta beha munduaren ttipia eta hertsia! Hantxe goazilarik Aita Saindua iragan behar den⁶⁴ bidexka hertsirat, gero eta tinkiago, horra nun burua itzulirik neskaxa bat ikusten dugun nigarrez! "Zer duzu? Eri? -Ez, jauna, ez! Bainan zuen "Jaunkoaren Ama" kanpotik entzun dutalarik bihotzak jauzi egin daut! Miarriztarra sortzez. Erroman neskato, traba guzien gatik, huna nun naizen herritarrekin! Milesker, Jainko Ona!" Berritz ere, oi herriaren, etxearen eta mintzairaren gozoa urrun denarentzat! Nicole Balidet orhoituko da gure beilaz!

Denbora bazoan anhartean. Eguerdi hurbilduxea zen. Horra nun betbetan buru guziak itzultzen diren jondoni Petri elizako athe handi batzuetarat. Hara, hara Aita Saindua bere "sedia" kadira handian sei gizon azkarren bizkarrean, bere soldadoak eskuin eta ezkerretarik. Oro orotarik oihuka ari dire jada: "Viva el Papa! Vive le Pape!" Eta eskualdunek ere oihu egiten dugu: "Gora Aita Saindua!" Ez da gehiago bertzerik aditzen buru batetik bertzerat eliza handian! Gora! Gora! Eta ohore Jesu Krixtoaren ordainari lurrean! Eta Aita Saindua emeki emeki heldu da lerrotik lerrorat, itzul eskuin, itzul ezker, oro eta bakhotxa benedikatzen dituela, irri saindu bat ezpainenat! Harritzeko da bihotzak nola ez duen zapart egiten holakoetan!

⁶³ H. *gero-ta*. Lerrokada honetan bi aldiz dator "gero-ta ...-ago" egitura. Bietan "gero eta (...) -ago" transkribatu dugu.

⁶⁴ H. *beharden*.

Begi gehienak bustitzen dire bederen, Elizako itzulia gisa hortan bururatu eta, Aita Saindua jautsiko da bere tronutik, frixtean aldarerat iraganen, eta han jarririk mintzatuko. Mintzatuko italianoz, alamanez, anglesez, españolez⁶⁵ eta frantsesez, borts mintzairak bardin aise deramatzala! Ba omen daki bertze mintzairarik ere. Eskuara? Ez dugu uste, bainan behin ez othe zioten eskualdun beilari batzueri, edozoin eskualdunek bezen ongi, erran? “Eskualdunak, ongi ethorri Erromarat!” Oren bat zen. Aita Sainduak besoak zabaldu ditu orduan eta bere benediziona eman dauku, Aitaren eta Semearen eta Izpiritu Sainduaren izenean. Bihotza inharrosia, eskualdunak ahal duten bezala atheratu dire, beraz, jondoni Petriren elizatik eta berebiletan sartu, ostatueta zerbeit jateko. Erromako aldia egin ginuen. Asisatik san Frantses eta santa Clara oihuka ari... Agur, Erroma!

ASISERAT

Asteazken arratsaldea. Horra gure sei beribilak lerroan. Bakhotxa sartzan da berean. Ez baitugu gehiago denbora galzterik, seiak bideari lothuko dire firrindan. Azken kantu bat hasten dauku Maintenu ezin nekatuak eta... avanti Giovanni! Herri pollitetarik herri pollitagoetarat, begiak aseko ditugu gaur ere. Ilhuna ginuen haatik Asiserat heltzean! Nola joan ostatueta Portionculako elizan san Frantsesi eskualdunen agurra egin gabe! Eta han ere gure eskuarazko kantuek nigar eginarazi diote norbeiti aspaldi Frantzizkanoekin bizi den Paulino donostiar fraileari. Urtheak ba omen zituen ez zuela eskuararik entzun.

Eta orai karrika ilhunetan astirik galdu gabe, goazen nor gure ostaturat sabelak aspaldi oihuka hasiak ditugu. Afari onto bat eginen dugu usaiako lagunekin... nahi baino spaghetti gehiagorekin haatik, Josepek bederen. Ogia agotik ezin utzia baita, harek pekatzen du gehienik. Bai eta Chemartinek Erro-

⁶⁵ H. *españolez*.

matik ikharri duen⁶⁶ Frascati harek. Freskati erraiten dio Chemartinek. Frascati, frescati!...

BIHOTZ ONA

Hameka orenetako ohean zauden⁶⁷ gehienak, eta lo. Azken othoitzan erraiten ari Donaixtiko jaun erretora, atheko argian. Jada salatua baitautzuet arras bihotz oneko gizona dela, horrek galtzen dauku gau hartan! Huna nola. Andere Carrau Hazparnekoak bazterretxe batean zuen bere ohea, ostatutik aski urrun. Etxea ez zaio gustatu, eta gibelat ethorri da... Donaichtiko jaun erretoraren ganat eta bere zorigaitza erran dio. Aphez onak zer egin du? Bere ostatuko ohea andere Carrauri utzi, eta joan delako bazterretxerat, eta ixiltasun lotsagarrienean etzan. Eta horra nun oren baten buruan bezala harrabots bat aditzen duen ganbaran! "Nor da hor? Chi va!" Bainan nihork ez dio ihardesten eta bethi hurbiltzen ari da harrabotsa! Zer eginen zinuten? Argia phiztuko. Hala egin du aphezak ere eta ganbararen erdian bi begi handi ikusi. Bi begi handi, hantxe oheari beha zagon arratoin alimale batenak! Zer eginen othe zuen andere Carrau gaixoak? Irri egin du Donaixtiko jaun erretorak, bertze alderat itzuli eta lokhartu... eskerrak Jainkoari bihurturik!

Argia gabe aphez gehienak elizetan ziren mezaren emaitetako. Hamar bat baginen san Frantsesen hobia deraukan elizan, gure ostatutik aski hurbil. Askia eder baitzen⁶⁸ memento batez san Frantsesen hobiaren gainean lau aldetarik eginak diren aldare ixiletan lau aphez eskualdun meza emaiten ari, Maintenu eta Idiartegaray misionestak, Larre Hiriburuko bikarioa eta Donaixtiko erretora! Orduan san Frantsesek nola gogoan ibili ahal dituen Eskual Herriko heren-ordeko anai arrebak⁶⁹!

⁶⁶ H. *Luen*.

⁶⁷ H. *zoien*.

⁶⁸ H. *baitzln*.

⁶⁹ H. hirugarren plamako azken hitza.

PAULINO

Bederatzi orenetan ginuen meza nausia, han berean. Lekhorneko jaun erretora meza emaile aldare handian, Idiartegaray jaun misionesta predikari, Narbaits jauna musikari, oro kantari. Meza eder bat segurki, eskual kanta eder ederrenekin, eta bezperan bezala, Paulino frailearen nigarrekin! Erran gabe doa haatik Paulino deusek ez duela hala inharrosi nola bere herritarraren “Iñaki” airos harek eta kanporakoan gogotik erran dauku segurki: “Adixkide herritarrak, milesker! Laster zatozte berritz hunat! Hogoi urthe badu hemen nauziela: ez dut behinere holako elizkizun ederrik ikusi! Milesker!” Paulinori ere eskuara oraino mintzo! Eta mintzo⁷⁰ etxea baino gehiago!

ZUHAITZ ETA BERTZE

“Carceri” direlako lezeak zenbeitek ikusi nahi izan dituzte, han egona baita denbora frangoz san Frantses bere lagunekin. Urrunsko dire karrikatik eta halere Ezpeletako neskatxak oinez hango itzulia⁷¹ egina zuten meza aintzin. Bospasei lagunek, ondoan egin dugu, eta beribil batean. Ikustea balio du. Han ikusi dugu, bertzeak bertze, san Frantsesek xoriak tropaka bilarazten zituen zuhaitz famatua! Ez da haizu zuhaitzaren hunkitzea, laster hil bailitake bakhotxak bere aldaxka khen-tzen balio. Bat hartu diogu halere, eta Germaine, Mari Jose eta andere Sallaberriri partitu! Agian ez dituzte preso eramanen ondoko egunetan!

SANTA KLARA

Huna⁷² naski ethorria gure beila guziko orenik hunkigarriena, ororen arabera! Saindu hainitz eta hainitz izan da mendetik menderat Asisan. Bat ez da santa Clara baino gehiago herrian ohoratzen dutenik! Eta egiazki hamargarren mendeko

⁷⁰ H. *mnitzo*.

⁷¹ H. *itzula*.

⁷² H. *Huni*.

saindu handi horrek ohore guziak merezi ditu. Harriz egina behar litake bihotza, santa Clararen gorphutzaren aintzinean ez nigarrez hasteko! Ezen gorphutz hori "Clarisses" seroren komentuan ikus ditake berinozko kutxa batean. Belztua da segurki, bainan oso-osea, bere neskatxa begitarte pollitarekin! Bardin hunkigarria da bere pobrezian santa Clarak bere lagunekin batean jaten zuen mahain arrunt hura? Harekin zituen santa Clarak Sarrasins direlako gaixtaginak zurubietarik etorrazazi. Nahuzue guk hemen, ikusiak ikusirik, ondoko urthetan Italiarat beila eginen duteneri zerbeit erraitea? Napoli eta bertze batzu bazterrerat utzirik, zoazte Asiserat bi egunentzat berderen! Ez dautzue bertzerik erranen Régine Marthe, Marie Jose, Suzie, Christiane eta gurekin ziren aurthengo neskatxa beilariek!

Ortzegun arratsaldean Asisatik norat joko othe dugu? Firenzako hiri handi eta xoragarrirat. Bethi beribil beretan goazi. Bidea nihork baino hobeki ezagutzen du gure Giovanik: hangoa da eta han sarri atxemanen ditu zortzi egun huntan ikusi ez dituen bere emazte eta bi haurrak. Goiz heldu nahiko luke, beraz, bainan bidea luze da Asisatik⁷³ Firenzerat etc. hain xuxen, bideko hiri, herri eta herrixka guziak phestan: Mussolini eta alamanen aztaparretarik atheratzearen urtheburua dute eta beren bideak berentzat nahi! Tenore bat izanen dugu, beraz, Firenzan ere, afari ontto bat eginik –Italian egin dugun hobereña, diote gure Josep, Chemartin, eta Makeako Jaun auzaphezak– gure ganbaretan sartu eta kokatu orduko. Usaiako lagunek Chianti xorta bat edanik haatik! Ez dakigu nundik bildua zuen Etchegorry adixkideak... emaztearen ixilik! Onskoia baitzen!

FIRENTZAN

Firenza –Florence frantsesez– hiri handi bat dela errana dugu jada. Larre Hirburuko jaun bikario maitagarria hiriburu-

⁷³ H. *Asisatib*.

rat joan aintzinean Hazparneko ikastegi aiphatuan irakasle baitzen⁷⁴, lutelestiaren irakasle *–la géographie* omen da lutelestia hori, Charriton jaun aphez jakintsunak erran daukunuz!– bai, Larre jaunak nunbeit irakurtarazirik dakigu Firenzan badirela gutien gutienetik hiru ehun eta berrogoita hamar mila arima! Zernahi zaxhur, gathu eta uso bertzalde! Egiazki hiri handi bat da, beraz, Firenza! Eta eskualdunek zerbeit ikasteko izan omen dezakegu Firenzako hiriarekin! Alabainan hainitzek uste dutena da eskualdunek badugula “Etrusques” direlako batzuen odoletik... nahiz hori ez den behinere Blade, Van Eys, Vinson, Luchaire, Bonaparte eta Champion batzuen buruan sartzen ahal izan! Ordainez zer eman daukute? Beraz, bai, izan dezakegu “Etrusques” direlako odoletik... eta Firenza ez othe zen hastean jauntto horien meneko? Beraz, irakurtzaile eskualdunek nahi dutena asma dezaten, guk xehetasun horietaz eskerrak zor ditugu Larre jaun aphezari. Holako jakintsuna nola utzi duen Hazparnetik joaiterat Gastellon jaun kalonjeak!

Egun bat ginuen doi-doia Firenzaren ikusteko eta gure azken “liren” berduratzeko. Hau, lan errexeta eta aise egin dutena gutiz gehienek Firenzan egiten diren esku-zaku, larruzko esku-larru baxeraki eder eta zimino polliten erosten. Hiria ez dugu haatik nahiko ginuen bezenbat eta nahiko ginuen beza-la ikusi! Alde batetik denbora eskas, eta bertzetik hango gidariak ez Erromakoa balio. Behar gabeko urhats eta elhe sobera! Ez diogu, beraz, behatu baizik Santa Maria Maggiore hamabigarren mendeko elizari, lasterka Bathaioetako kaperan iragaiteko. Santa Maria del Fioreko eliza nausirat jauzi egiteko, eta Chiesa de Santa Croce, Erromako Jondoni Petri eta Londreseko eliza nausiaren ondotik munduko elizarik handienezan doi-doia trikatzeko. Eta denbora gehiagoko guti gelditzen zitzaukun goiz hartan bertzerik ikusteko. Ez ginen, beraz, lasterka⁷⁵

⁷⁴ H. *beritzen*.

⁷⁵ H. *Jaserka*. Hitz hau *lasterka* izan behar du, gure ustean.

iragan baizik Michel-Ange, Titien, Rubens eta hein hortako margolari famatuenen ikusgarri paregabekoen aintzinean. Ez zitaken bertzerik!

NOR GURE ALDE

Ez zitzaukun gehiago arratsalde bat baizik gelditzen... eta arratsalde hortan, baxhotxa bere alde eta bere buru, ibili dire gutiz gehienak. Frango eta frango Fiesoleko mendiskarat⁷⁶ iragan dire eta han, jendetze ederraren aintzinean “ikusten duzu goizean” kantaturik, Barkoxtarrari godalet dantzetan alegereña emanarazi! Bertze batzuek nahiago izan dute zaldi-karro zahar batean karrketan ibili, segur behari bailukete Mairritzen hola abiatzen balire heldu den udako eskual phesta batzuetan Oldarra aintzinean! Gaineratekoak barriatu dire... saltegietan. Han kausitu behar ginuen zimino baten erosteko azken-azken “liren” igortzen ari Donaixtiko jaun erretora, berea gogoan. Han ikusi du ere Narbaits jaun kalonjeak, ez baita guti harritu bere ziminoak eskuan ikusi duelarik... eta moltsa hutsari beha... Ez da harritzeko polliki erran badio: “Mon cher ami, je vois que décidément tu dé... lires!”

Denbora hortan, nihun ez baitzen gehiago ageri, nun othe zabilan Gerezietako tropa eder bezen alegera? Bartali munduko pirripitari famatuaren ondotik joana! Eta ikusi baitute, eiki, karrika batean... eta batek bederen mintzatu! Gizon pollita da Bartali, arras elizatiarra, eta Firenzan hobekienetarik ikusia. Atsegin ukhan omen du gerezietarrak erran diozkan elhe⁷⁷ pollitez, eta gerezietarrak Bartaliren ganik ukhan dituen hirur sinadurez. Hirur sinadura horietarik biga ez dituzte saltzekoak Gerezietako bi muthiko gaztek: are gutiago hirugarren Marie Jose batek Getarian! Erran othe dautzuegu Firenzakoa dela Bartoli?

⁷⁶ H. *mendikarat*.

⁷⁷ H. *elle*.

ETXERAT

San Remo, Bordighera, Ventimiglia bere mugazain prestuekin, Nice, etxeko bidea, Tolosa ohartu orduko. Lurde zorzaion agurrarekin., Saliese elgarri agur luze eta hunkigarriena-rekin, eta Baiona mundu handi batekin geltokian! Eta igandea baita, oro bagoazi Santispiritoko elizarat mezaren entzuteko. Azken othoitzak, azken kontseiluak Narbaitz jaun Bikario jeneralak emanak, azken kantika, Iñaki! Eta zoin airoski!!! Horra bada gure Erromako itzulia. Hirugarrena ginuen, eta segur azkena. Agian ez dadiela hala izan bertze beilari lagunentzat! Itzuliak balio du...

Milesker “Herriaren” jaun buruzagiari hoinbertze xokho hoinbertze denboraz berri ttipi hauieri utzi nahi izan diotelakotz hemen⁷⁸. Eta goraintzi beilari guziera Hendaiatik Altzumartaraino, Saliesetik Alduderaino, nihor ez ahanzteko nihor izendatu gabe... oro Donaixtiko Gaztainen Phesten berritz ikusiko ditugulako esperantzarekin! Anhartean goraintzi berezi bat haatik hango jaun erretor onari!

BIDAIA BUKATU ETA LAU HILABETE ETA ERDI ONDO-RENGO OHARRA:

ERROMAKO BEILARIERI

“Herriak” bere mementoan zenbeit astez aipatu zituen berehun eta hogoita bertz eskualdunek Napolin, Firenzan⁷⁹, Asisan⁸⁰ eta Erroman gaindi ibili zituzten urhatsak. Orduan erran ez zuena hau da, itzuli paregabe hura batasun osoan eta adixkidantza handienez egin zuten beilariak, Saliesen, Puyoon eta Baionan elgarretarik berextean, hitzeman zutela be-

⁷⁸ H. *emen*.

⁷⁹ H. *Frenzan*.

⁸⁰ H. *Asian*.

rritz eta aski laster elgar ikustea, Donaixtiko gaztain-phesta famatuan. Bada, phesta hori gainean dugu: urriaren zazpian, ilabeteko lehen igandean egin beharra da. Eta xori batek salaturik badakigu phesta hortan deus ez dela eskas izanen! Gurekin Erroman ginuen Belleau Donaixtiko jaun erretor on bezen maitagarriak oro gogoan erabiliak ditu aspaldi, tiletetik tileterat oro jada xutik ezarriak: gaztainak bilduak, berexiak, zartainetan ezarriak, Donaixtiko arno xuri arinena botoiletan prest, pertsulariak hautatuak (Mattin, Xalbador eta hoberetan hoberenak), Erromako beilarrien mahain berezia bere xokoan urhezko itze batzuekin finkatua. Xuberotarren, lapurtarren eta baxenabartarren izenekin. Chemartin (bizarra ederkisko eginik jinen baita), Makeako auzaphez jauna, Alzumarteko jaun-andere esposatu berriak, Ezpeletako kantari maitagarriak, Albertine Fagoaga heiekin, Irisarriko bederatzi edo hamar gazte alegerak, Armendaritze Doneztirikoak, Uztaritzeko Luisita Heuty eta Lucie Duboscq bere iloba pollitarekin, andere Freville Azkainekoa bere lagunekin, mirakuilu batez garratoin alimale batek Asisan jan ez zuen andere Carrau Hazparnekkoa. Hazparnetik orobat andere Charritton, andere Negueloua eta Régine⁸¹ Larre, Pierre Uthurry Barkhotcheko dantzari famatua, andere Aguer Maniekkoa, andere Sallaberry Gerezietakoa bere anaiarekin, hainitz aphez eta, den gutieneko dudarik gabe, Erromako beila hain ongi gidatu zuen Narbaitz jaun kalonjea. Oro, hots! Oro, hango itzuliaz atseginekin mintzatzeko, hainbertze aldiz halako bihotz-pilpirarekin⁸² ikusi ginuen Aitaren begitarte sainduaren berritz aiphatzeko. Aiphatzeko orobat Erromako edertasunak, katakonbak, Jondoni Petriren eliza espantagarria, aita jesuixten Ghezu famatua, han eta hemen egin gintuen irriak, Colisée hartako kantu, irrintzina eta jauziak, Chianti eta Freskati, Chemartini gapelua eta ileak eremaiter ziozkan basa-abere dena zango eta lepho zen hura. Asisako

⁸¹ Honainoko testua lehen plaman.

⁸² H. *bihotz-pilpirarekin*.

garratoina, Firenzako⁸³ ximinoa. Funtsean⁸⁴, ximinoa segur gu-
rekin izanen da mahainean, arras ongi egoiten ikasi omen bai-
tio Donaixtiko serora batek! Hoin esku ona dute serorek!

Erromako adixkideak, ez dezakegu urriaren zazpian Do-
naixtiko jaun erretoraren phesta huts egin. Segur balioko du
joaitea. Gure elgarretaratzea bere kantu ederrez alegeratuko
du Maintenu jaunak eta menturaz Idiartegaray jaunak ere ba
Asisan egin zaukun bezalako mintzaldi hunkigarri batekin,
nun eta ez duten Mattin eta Xalbador pertsulari kopetatuek
arras lotsatzen!

Eta badakizue nor ikusiko dugun oraino Donaixtin? Nicole
Balidet, Jondoni Petriren elizarat gure eskualdun kantuek bila-
razi miarritzar neskatxa hura! Erromarat sehi joan zelarik ez zi-
tuen eskualdunak maite. Orai bai. Guriz Erroman ikusi gaitue-
nak! Egin dezogun atsegín hori Donaixtiko jaun erretor onari
ere ba.

Beraz, urriaren zazpia arte.

ZERBITZARI

BIBLIOGRAFIA

- ADEMA, G. "Zalduby" 1875. *1875an Jubilau urthe sainduan Bazco bibaramun eta hirugarrenean Lourdesen eta Betharra-
men Escual herritic pelegrin cirenen orboitzapena*. Baiona:
Lamainère, 1875.
- AGIRRE, J. M. "Lizardi" 1929. "Donapaleu'ra joan-etorria",
Euzkadi 1929-12-25. "Gipuzkoatik, Donapaleu'ko Joan-Eto-
rria", *Eskualduna*, 27-12-1929; 3-1-1930.
- AGIRRE, J. M. "Lizardi" Lurdes Otaegiren edizioa 1987. "Do-
napaleura joan-etorria" in *Kazetari lanak*, .Erein, 225-232.

⁸³ H. *Frenzako*.

⁸⁴ H. *Fantsean*.

- AGIRRE, D. 1892, 1899. "Juan etorri bat Erromara", *Euskal Herria*, 1892, XXVI, 135-137, 184-185, 205-207, 251-252, 272-274, 394-396, 445-448, 458-464, 553-559; 1892, XXVII, 39-41, 72-76, 104-105; 1893, XXVIII, 237-241, 263-266. —"Ioan-etorri bat Erromara", *Euskalzale*, 1899, III, 90-91, 108-109, 117, 141, 158-159, 175-176, 181-182, 190-191, 203-204, 21-212, 219-220, 231-232, 243-244, 259-261, 267-268, 274-275.
- ANABITARTE, A. 1961. *Aprika-ko basamortuan*. Kuliska sorta 49 zenbakia.
- BARAIAZARRA, Luis "Txarako txoria" (1992): "Melodies basques", *Karmel-3*, 81-89.
- —1997. "Euskaldunak Lisieux-era", *Karmel-2*, 94-108.
- —2007. "Lur santuetara erromes", *Karmel-4*, 80-111.
- BEILARI 1956. "Erromako itzulia", *Herria*, maiatzaren 10, 300 zenbakia.
- CASENAVE, J. 1997. De l'article de presse à l'essai littéraire: Buruchkak (1910) de Jean Etchepare. Tèse de Doctorat. Université Michel de Montaigne —Bordeaux III. 656 pp.
- DUCK, M. 1891. *Erroma eta Jerusalem Martin Ducq aphezak egina*. Baiona
- DUHOUR, P. 1929. "Erromako itzulia (I)" *Gure Herria*, 19-4-1929; (II) 26-4-1929;
- DUHOUR, P. 1931. *Erromako itzulia*. Imprimerie La Presse. Bayonne.
- ELISSALDE, J. "Zerbitzari" 1955. "Etchepare jaun mirikuaren ohoretan", *Gure Herria* 1955, XXVII, 279-282.
- —1925. "Metsikorat", *Gure Herria*, 1925, V, 53-56, 78-81, 186-190, 250-255, 344-348; 1927, VII, 209-212, 324-327.
- —(a)1956. "Erromarat", *Herria*, Maiatzaren 17-ekoa, 3 eta 4 orriak; Maiatzaren 24-ekoa, 2 eta 4 orriak; Ekainaren 7koa, 3 eta 4 horriak; Ekainaren 14ekoa, 3 eta 4 horriak; Ekainaren 21-ekoa, 3 eta 4 horria, 1956.

- —(b)1956. “Erromako beilarieri”, *Herria*, buruilaren 13-koa, 318 zenbakia.
- ETXAMENDI, M. 2013. *Urruneko mendebaldean artzain*.
- IZURRATEGI, J. 1923. *Jerusalen osterean semeak amari*.
- MITXELENA, L. 1962. “Agustin Anabitarte. Aprika-ko basamortuan, Kuliska sorta 49’gn. Zenbakia. Itxaropena Argitaldaria. Zarautz’en, 1961”, *Egan*, julio-diciembre, 1962, 312-313.
- SARASOLA, I. 2003. “Jon Izurrategi” in *Jerusalen-go Osteran amari idazkijak*. Euskal Editoreen Elkarte.
- SARRIUGARTE, I. 2017. “Autobusez. Maite idazle mungiarren kronikak Euskal Herrietatik”, *Karmel*, 2017-4, 28-55).
- VILLASANTE, L. 1966. “Kristoren lurraldera erromes (1)”, *Aranzazu*, 1966, Junio, n° 439, 164-167; (2): Julio, n° 440, 195-198; (3): Agosto, n° 441, 226-230; (4): Noviembre, n° 444; 328-331; (5) Diciembre, n° 445, 359-361. (1967) “Kristoren lurraldera erromes (6)”, *Aranzazu*, Febrero, n° 447, 36-38; (7): Marzo, n° 448, 74-76; (8): Abril, n° 449, 101-103.
- ZUBIRI, E. “Manezaundi” Rosa Miren Pagolaren edizioa 1990. *Artikulu bilduma*, Euskal Editoreen elkarte.

Jabier Kaltzakorta